

المجہد الاُشیث (پشتو)

ترجمہ

السعي الحثيث

(مصطلح الحديث)

بسم الله الرحمن الرحيم

از :
مولانا مفتی ابویوسف محمد ولی درویش
(المتوفی ۱۹۹۹ء)
۱۴۲۰ھ

جامعۃ العلوم الاسلامیۃ

علامہ محمد یوسف بنوری ٹاؤن کراچی

بجو زید

۱۴۴۴ھ

الجهد الأثيث

في ترجمة

السعي الحثيث

ابو يوسف محمد ولي درويش غفر له

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرس الموضوعات

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
	او خبر او مرفوع او موقوف	۹	سریزه
۱۹	او مقطوع په بیان کین -	۱۱	تمهید
۲۰	د حدیث مطلب و لغت او	۱۲	تقدیم
۲۰	اصطلاح په اعتبار سره -	۱۵	په اصول حدیث کین مشهور کتابونه
۲۰	د تقریر مطلب	۱۷	د علم المصطلح تعریف
۲۰	د خبر او اثر تعریف	۱۷	د علم المصطلح موضوع
۲۱	حدیث قدسی او د هغه مثال	۱۷	د علم المصطلح مقصد
۲۱	مرفوع او موقوف حدیث	۱۸	متن ، سند ، اسناد
۲۲	مقطوع حدیث	۱۸	مسند ، مسند
۲۳	فائده	۱۹	محدث ، حافظ ، حاکم
۲۳	د خبر او اثر په ښکون فرق		اول باب د حدیث او اثر

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۳۱	دستند حدیث تعریف	۲۳	در رفع قسمونہ
۳۲	شاذ حدیث او دفع حکم	۲۳	در رفع حقیقی قسمونہ
۳۲	محفوظ او منکر حدیث	۲۳	در رفع حکمی قسمونہ
۳۳	دستابع او دفع دفعہ و قیود بیان		دویم باب د اتصال او
۳۳	د مشکہ او غوہ پہ مختلف فرق	۲۵	انقطاع پہ بیان کین
۳۳	د شاهد او اعتبار تعریف	۲۵	مستصل او منقطع او معلق حدیث
۳۵	د معال حدیث او علت تعریف	۲۶	د معلق حدیث حکم
	خلود مرابے پہ راوی د	۲۶	تنبیہ
۳۶	اعتراض پہ بیان کین -	۲۷	مرسل حدیث او دفع حکم
۳۶	پہ راوی د اعتراضات و قیود	۲۸	محض حدیث
۳۶	د عدالت او تقویٰ مطلب	۲۸	د سند د انقطاع غہ
۳۷	د ضبط قسمونہ	۲۹	تدلیس خہ تہ وائی ؟
۳۷	پہ عدالت او ضبط اعتراض	۳۰	د عدلیس د حدیث پیش نڈل
۳۸	د راوی دروغ و ثیل او دفع حکم	۳۰	د تدلیس حکم او سبب
۳۸	موضوع حدیث کو م یو د ؟	۳۰	معنعن خہ تہ وائی ؟
۳۹	موضوع حدیث حکم خہ د ؟	۳۱	دیم باب دستند او شاذ لم پہ بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۳۶	دستور حفظہ معنی وہ ؟	۳۹	متروک حدیث تہ وائی ؟
۳۶	دستی الحفظ راوی حکم -	۳۹	دعترک حدیث قسمیہ او حکم
	پنجم باب دعہدیت وضعف		دقوبہ استلونه روستو دعترک
۳۷	اوقوت پر بیان کن -	۳۹	الحديث دروایت حکم -
۳۷	صحیح لذائقہ صحیح لغیرہ	۴۰	کہ راوی پر علی فسق کن مبتلاوی
۳۸	دغریب حدیث مطلب	۴۰	مجهول حدیث او دھف قسمیہ
۳۹	غریب مطلق یا فرد نسی	۴۱	دمہام یا مجهول حدیث حکم
۳۹	دغریب نسی مثال	۴۱	دمجهول راوی قسمیہ
۳۹	دغریب نسی قسمیہ	۴۲	دعستور او مبتدع راوی روایت
۵۰	دغریب نسی نور قسمیہ	۴۲	دبدعت لغوی او شرعی مطلب
۵۱	مقبول حدیث	۴۳	دیدعت قسمیہ
۵۱	مردود او ضعیف حدیث	۴۴	مضطرب حدیث
۵۱	دعدلس حدیث تعریف	۴۴	داضطراب قسمیہ
۵۲	دعدلس قسمیہ	۴۴	دثقاتو دخالفت قسمیہ
۵۳	موسل خفی کوم یودے ؟	۴۵	محال حدیث
۵۳	دموسل خفی او عدلس پر میثکن فرق	۴۵	دراوی وہم بہ شکک معلومین ؟

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۴۱	صحیح لذاتہ	۵۳	در مثل قسمیہ
۴۲	د صحیح لذاتہ شرطیہ	۵۳	در مثل خفی او مدلس پہ ینجکین بل فرق
۴۳	د صحیح لذاتہ مثال	۵۳	د قدیس نور قسمیہ
۴۳	د صحیح لذاتہ حکم		شپہر باب مؤینتہ و حدیث
۴۴	د صحیح لغیرہ مثال	۵۵	در رسید و پہ بیان کین -
۴۵	حسن لذاتہ	۵۵	متواتر حدیث
۴۵	د حسن لذاتہ حکم	۵۶	د متواتر حدیث شرطیہ
۴۵	د حسن لذاتہ مثال	۵۷	د متواتر حدیث حکم
۴۶	حسن لغیرہ	۵۸	د خبر واحد
۴۶	د حسن لغیرہ مثال	۵۸	د خبر واحد حکم
	د صحیح "او صحیح الاسناد" پہ	۵۹	د خبر واحد قسمیہ
۴۷	ینجو کین فرق -	۵۹	مشہور حدیث
	د "حسن" او "حسن الاسناد"	۵۹	مستفیض حدیث
۴۷	پہ ینجکین فرق -	۶۰	عزیز حدیث
۴۷	د "حسن صحیح" مطلب	۶۰	د عزیز حدیث مثال
۴۸	اتم باب و تحمل غلط او اداریہ بیان کین	۶۱	او ویر باب مقبول حدیث پہ بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۷۷	د تھکم او مختلف الحديث مطلب	۷۰	د تھمل حديث طرق
۷۸	د مختلف الحديث مقال	۷۰	سماح، قرأت او اجازت
۷۹	د مختلف او مختلف مطلب	۷۰	منازلت، کتابت او اعلام
۷۹	د متفق او مفترق مطلب	۷۱	الوصية او الوجادة
۸۰	د مشابه او مهمل مطلب	۷۲	داد، کولو صیغے او دھنے طرق
۸۱	لسم باب حديث د کتابونو قہونہ	۷۳	د کتابت خاص اصطلاحات
۸۶	د حديث د کتابونو طبقے	۷۴	د "قال" او "أفہ" حذف کول
۸۷	اولہ طبقہ درے کتابونو دی	۷۵	د "ح" استعمال اول دیو سند نہ
۸۸	دویمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۴	بل مسندہ د انتقال پہ وخت کین
۸۹	دریئمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۵	نہم باب د دورو اصطلاحات
۹۰	د خورمہ طبقہ	۷۵	پہ بیان کین -
۹۱	د خورمہ طبقہ کتابونہ	۷۵	د روایت د قبولی بنیادی شرط
۹۲	د حديث د موضوع کیدو او د	۷۵	د راوی د عدل د معلومولو طریقہ
۹۲	د راوی د دروغ ناکیدو دھنے -	۷۶	د راوی د ضبط معلومولو طریقہ
۹۳	یو لسم باب د تنزیہ مطلب او	۷۶	د جرح و تعدیل مطلب
۹۶	د دے کتابونہ -	۷۷	د غریب الحديث مطلب

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۹۶	در روایات و طبقه بیان	۹۶	و تخریج لغوی مطلب
۹۹	و مرتب و او طبقه	۹۹	و تخریج اصطلاحی مطلب
۹۹	میکنی فرق -	۹۹	و تخریج احادیث مشهور کتابی
۱۰۱	خاتمه و محدث او طالب	۱۰۱	و رسم باب در روایات و
۱۰۱	حدیث و آداب و به بیان	۱۰۱	مرتبه او طبقه و به بیان
۱۰۲	کینی -	۱۰۱	در روایات و دو و سو مرتبه بیان
۱۰۶	و محدث آداب	۱۰۲	(فائده) و جرح و تعدیل
۱۰۹	و حدیث و طالب آداب	۱۰۲	و بعضی الفاظ و به میث کینی
۱۱۴	فهرست مراجع	۱۰۳	افسری -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سریزہ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين
وعلى آله واصحابه اجمعين وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين ۔

امابعد ۔ لہ دیں وخت نہ ہم دا خیال وو، چہ دا اصول حدیث پر موضوع
باندے پر پمبتور بہ یوں مختصر شان رسالہ او یکلے شی، او دفن ضروری مباحث
پہن راجع شی دہ پارہ دے چہ پمبتانہ روتزہ ترے استفادہ او کرے شی،
او دے فن نہ خبر شی، دافن دیں اہم فن دے، او لدینہ بے خبرہ پاتے
کیدل نہ دی پکار، ٹکے چہ دصیح حدیث او ضعیف حدیث پیرندگلو حالہ
کیری، چہ طریقہ شے معلومہ وی، او دغہ طریقہ پر اصول حدیث کن بنو
کیری ۔ ٹکے چہ چاتہ دا طریقہ معلومہ نوی، نوہفہ دصیح او ضعیف
میتکن فرق نشی کولہ ۔ او دصیح پر جائے بہ دضعیف حدیث نہ دلیل نیسی ۔

دمولانا محمد انور بدخشان صاحب پر دے موضوع د "السی
الحیث فی مصطلح الحدیث" پر نوم رسالہ ہم پر نظر راغلہ، او دا اختصار

او جامعیت پہ وجہ ہم دیرہ زہرہ تہ پر مروتہ - خیال ہم اوکرو، چہ
راشہ ہم ددے رسالے ترجمہ اوکرو، دغہ شان بہ داعاجت کہ خطا
تہ منظور وی پورو تھی، رسالہ پہ فارسی ژبہ کہن وہ۔ او ما پہ پستو
ژبہ کرہ۔

کوشش ہم کرے، چہ ژبہ تے آسانہ وی، او هر شك پرے پوئے
تھی، او فائدہ ترے واخلی۔ دفن چہ کوم اصطلاحی الفاظ دی۔ دھنم
مطلب واضحہ کرے دے، لکھ چہ اصطلاحی الفاظ ترجمہ رائے دیرہ گرانہ
شکارہ شو۔

کہ پہ تعبیر کہن شہ غلطی راغلی وی۔ او دچا نظر پرے پر پوزی، نو
مہربانی دے اوکری صحیح دے تے کری۔ او یا دہاتہ دھنہ خبر راکری۔
خون چہ ددے رسالے تہ فائدہ واخلی، ہنوی دے ما پہ خپلو نیکو دعا کاٹو
کہن نہ ہیروی۔ اللہ تعالیٰ دے دارسالہ دمسلمانوں دپارہ فائدہ مندہ او
خا دپارہ توہنہ و آخرت او چرخی۔

انہ علی مایشہ قدیں، وبالاجابة جدير، وصلى الله على خير خلقه محمد
والد وصحبه اجمعين، وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين، آمين بارہ الطین
امیوسف محمدولی درویش غفرلہ

الاستاذ بجامعة العلوم الإسلامية علامہ بنوری
تاون کرانشی۔ ۳ ہجری الثانی ۱۳۸۵ مطابق نومبر ۱۹۶۴ء

۱۱ بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمهید

الحمد لله الذي له المجد والعلاء في القديم والحديث ، والصلاة والسلام على رسوله الذي علما القرآن والحديث ، وعلى آله وصحبه ومن تبعهم من الفقهاء وعلماء الحديث .

اما بعد - داختر هر چا ته معلومه ده ، چه نكه نكه په پيغمبر عليه السلام باند ايمان راوړل په الله پاك ياندې د ايمان راوړلو نه روستو دي . نكه كه طيبه " لا اله الا الله محمد الرسول الله " په دې خبره باندې دلالت كوي . هم دغه شان د قرآن كېم علم او پوهې پوهيدل د حديث د علم او پوهې د پوهيدو نه نكېن فرض دي . دا اوس څو نيز كم نصيبي ده ، چه مونږ د دواړو نه لرې او بې خبره يو . يو څو د غفلت په وجه سره او بل څو نيز د مليانو صلاحاتو په دې بارو كېن د دې دواړو نه په ښه شان نه خبريدل . او بل د دې دواړو د علم د پارو چه كو د بنيادي خبرې دې د څې نه خبرې ، او بيا د حديثو د اصطلاحاتو نه خو بې خبرې يا نكل عامه ده . له دې وجه نه ما او غوښته ، چه يو څو بنيادي اصطلاحات په دې كتاب كېن ذكر كړم چه د حديث شريف د طالبانو د پارو د دې اصطلاحاتو پيژندل او يادول اساسي شي . او خدا پاره د آخرت توښه او كړم . يان ذلك على الله يسير .

تقدیم

د کلمہ نہ چہ د اسلامی علوم و تدوین اوج کیدل شروع شویدی۔ د اصول حدیث فن ہم مخ پہ وړاندے وو، خو خان له یوازے مستقل علم نه وو۔ کلمہ چہ په ثلورمه صدی کینی اسلامی علوم د کمال درجے ته اور سیدل۔ اود هر علم اصطلاحات مقرر شول، نو قاضی ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خالد رامهرمزی رحمه الله چہ په ۷۳۶ کینی وفات شویده، په اصول حدیث باندے یو کتاب چہ نوم ے "المحدثات الفاضل بین الراوی والمواخی" اویکلو، دا په دے فن کینی اولنۍ کتاب وو، چہ مستقل پدے موضوع باندے اویکله شو۔ خود ترتیب په اعتبار سره مکمل نه وو۔ د دوری نه روستو ابو عبد الله حاکم نیشاپوری رحمه الله چہ په ۵۰۴ کینی ے وفات موندے ده، د "معرفه علوم الحدیث" په نوم سره کتاب اویکلو۔ خود ا کتاب هم گډوډ وو اوصفانه وو۔ اونه ے د دے فن سره متعلق ټول بحث راغځه وو۔ د دوری نه روستو ابو نعیم احمد بن عبد الله اصفهانی چہ په ۴۳۰ کینی په حق رسیدے ده، د حاکم په کتاب باندے یو "مستخرج" اویکلو۔ خود وی هم ټول بحثونه راوغځه۔ اود راتلونکو دپاره ے دیر بحثونه پریښودل۔ اوکله چہ د خطیب بغدادی ابوبکر احمد بن علی چہ په ۴۵۰ کینی وفات شوه ده، دور راغی، نو

دوئی د اصول حدیث پہ قانون باندے یو کتاب د "الکفایۃ" پہ نوم باندے
 اویکلو۔ او بل کتاب دے د حدیثو د روایت د آدابو پہ باره کنی "المراجع فی
 آداب الشیخ والسامع" اویکلو۔ دغه شان نوم دے شو کتابونه د حدیث د علم
 سره متعلق په مختلفو فنونو باندے اویکل۔ تردے چه د خطیب نه روستو
 راتلونکی خالق قول په دے باره کنی د خطیب د محتاج شول۔ لکه حافظ ابوبکر
 بن نقطه "وائی" کل من النصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال حل کتبه
 یعنی که شول په انصاف سره او کوری نو محدثین به ورته د خطیب د کتابونو
 محتاجه بنکاروشی۔ د دوئی نه روستو قاضی عیاض مالکی چه په ۷۵۰ کله کنی
 وفات دے، د اصول حدیث په فن باندے د "الاماع فی ضبط الروایة والسماع"
 په نوم باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو ابو حفص میاجی چه په
 ۷۸۰ کله کنی وفات دے، میدان ته راغله اود "مالایح للحدث جهله"
 په نوم دے په دے فن باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو حافظ ابو
 عمر عثمان بن الصلاح الشهرزوری چه په ۶۴۳ کله کنی وفات دے۔ اود
 د عشق په مدرسسه اشرفیه چه په دار الحدیث سره مشهوره وه، درس
 ورکوؤ۔ د "علوم حدیث" په نوم باندے کتاب چه په مقدمه ابن صلاح
 سره مشهور دے، اویکلو۔ حافظ ابن صلاح د علم حدیث د فنونو سره
 متعلق قول بحثونه دیر صفا مرتب کړه۔ او خوارو واره بحثونه د
 خطیب بغدادی وغیره د کتابونو نه راټول کړل، د دے وجه نه دتولو

معد ثنیو داین صلاح کتاب فی خیال شو۔ امام نوویؒ دا کتاب مختصر کرو،
 او قریب نوم ہے ورلہ کیسہودو۔ بلقیں ہم دا کتاب مختصر کرو، او الحسن
 الاصطلاح نوم ہے ورلہ کیسہودو۔ بعضے معد ثنیو دا کتاب نظم کرو، یعنی
 یہ شعرونو کینے ذکر کرو، لکہ حافظ عراقیؒ پہ "الغیہ" نومے کتاب کین دا
 کتاب پہ شعرونو کین ذکر کریدے۔ او بعضے معد ثنیو پرے مستدرک اویکلو۔
 حافظ ابن حجر عسقلانیؒ پہ ۸۵۲ھ کین وفات دے، ہم دا کتاب مختصر
 کرو، او "غنیۃ النکر" نوم ہے ورلہ کیسہودو، میاے پیے دے "نزہۃ النظر" پہ
 نوم سرہ شرح اویکلو۔ او محمد بن احمد بن حجرؒ (مصنف حوئے) او عبد الرزاق
 مناویؒ او محمد صادق سندے ہم پہ شرح غنیۃ باندے شرحے یکلو دی۔ پہ
 درس نظامی کین ہم دا کتاب شامل دے۔ او پہ بعضے مدرسو کین ورسوہ
 "قریب نووی" ہم پہ درس کین شامل دے۔

(ماتر من "الطیب اللغ فی علم المصطلح" از مرتضیٰ)

۱۔ دا شرح د محمد صادق سندے د حویٰ لخدوم ابوالحسن الصغیر السندی دے۔ او
 د "طیبة النظر" پہ نوم سرہ پہ حیدرآباد سندھ کین دے "شاہ ولی اللہ اکیڈمی"
 لہ ارحہ چھاپ شویدے۔ ۲۔ ابوریس غزلہ،

سوال :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ؟

جواب :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ۔

(۱) "المحدث الفاضل بین الراوی والواثق" قاضی ابوالخیر الحسن بن محمد الرضی

بن خلاد دامہرمزی المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۲) "معرفة علوم الحديث" ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیشاپوری

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۳) "الستخرج علی معرفة علوم الحديث" ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الأصبہانی

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۴) "انکفایة فی علوم الروایة" ابویکس احمد بن علی بن ثابت الخطیب

البخدادی المتوفی ۳۶۳ھ ینکے ۔

(۵) "الجامع لأخلاق الراوی وأداب السامع" داہم خطیب بخدادی ینکے ۔

یہ دس کتاب کب حدیث و روایت کو لو آداب ذکر دی، لکہ دنوم نہ

سے معلوم ہوی ۔ داکتاب پردے موضوع باندے ہے مثالہ کتاب ۔ خطیب

بخدادی د علوم حدیث پردے عرف باندے مستقل کتاب لوی تحکم خواہانظ

ابویکر بن نقطہ وائی ۔ "کل من أنصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال علی کتبہ"

(۶) "الإلماع إلى معرفة اصول الروایة وتقیید السامع" قاضی عیاض بن موسی

یحیی المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۷) "مالایسع المحدث جملہ" ابو حفص عمر بن عبد الجبید البلیانی المتوفی ۳۸۱ھ ینکے ۔

(۸) "علوم الحدیث" ابو محمد عثمان بن عبد الرحمن الشہزوری المتوفی ۶۴۳ھ
 چہ پہ ابن الصلاح سرہ مشہور دے، یکے۔ داکتاب دہ مقدمہ ابن صلاح
 پہ نوم سرہ مشہور او د اصول حدیث پہ کتابوں کی بہترین کتاب دے۔

(۹) "التقریب والتیسیر لفرقة سنن البشیر والنذیر" محسن الدین یحییٰ بن شرف الدین
 النوری المتوفی ۶۷۶ھ یکے۔ داکتاب پہ اصل کنز دا ابن صلاح د کتاب "علوم
 الحدیث" اختصار دے۔ خوب بعضے حایونہ نے دین گران دی۔

(۱۰) "تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی" جلال الدین ابن عبد الرحمن بن ابی بکر
 السیوطی المتوفی ۸۹۹ھ یکے۔ داد تقریب نوری شرحہ دہ ۱۰۷ او د اصول
 حدیث اکثر بحثونہ نے داخل ہی دی۔

(۱۱) "نظم الدرر فی علم الأثر" زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقی
 المتوفی ۸۰۶ھ یکے۔ داکتاب د "الفیہ عراقی" پہ نوم سرہ مشہور دے
 او دا ابن صلاح "کتاب علوم الحدیث" نے نظم کرے۔

(۱۲) "فتہ المغیث فی شرح الفیہ الحدیث" محمد بن عبد الرحمن النخاوی المتوفی
 ۹۰۲ھ یکے۔ داد عراقی د "الفیہ" شرحہ دہ۔ او پہ قولو شرحو کنز
 دیر مکملہ شرحہ دہ۔

(۱۳) "نخبۃ الفکر فی مصطلح علم الأثر" حافظ ابن حجر عسقلانی المتوفی ۸۵۲ھ
 یکے۔ داکتاب سرہ دے چہ دیر مختصر دے۔ بیا ہم د اصول حدیث
 پہ کتابوں کی دیر فائدہ مند کتاب شمار لے کیری۔

(۱۴) "منظومة الیقونیه" عربی محمد البیہقونی المتوفی ۸۰۰ھ کی ہے۔ دامت
 یہ کتابوں کی دہائیوں کی زیادت مختصر ہے۔

(۱۵) "قواعد الحدیث" محمد جمال الدین القاسمی المتوفی ۱۳۲۲ھ کی ہے۔

اسے نور دیر و علاءیہ دے لڑکے دیر بنہ بنہ کتابوں کی ہے، جو
 دے مختصر کتاب کی دہائیوں کی یا دول کران دی۔

د علم المصطلح تعریف

تپوس :- علم المصطلح خہ تہ والی ؟

جواب :- علم المصطلح دہائی اصولوں او قواعد و پیرائوں تہ والی،
 چہ دہائی پہ وجہ سرہ د حدیث سند او متن او پیرائوں لے شی، چہ دا
 قبول دے او دا قبول نہ دے۔

تپوس :- ددے علم موضوع خہ دہ، یعنی پہ دیکھن لہ کو موخیز و
 نہ بحث کیڑی۔ ؟

جواب :- ددے علم موضوع د حدیث سند او متن دہ، چہ دا قبول دہ او دانہ۔
 تپوس :- ددے علم مقصد خہ دے ؟

جواب :- ددے علم غرض او مقصد دادے، چہ دہمیع او ضعیف حدیث
 پہ ممکن فرق اوشی دپارہ ددے چہ پہ صحیح حدیث عمل اوشی، او ضعیف

حدیث نہ خلق خان پچ کری۔

تپوس :- متن خہ تہ وائی ؟

جواب :- متن و حدیث ہفہ الفاظو تہ وائی ، کوم چہ دسند دختیدو
نہ روستو شروع کیری۔

تپوس :- سند خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہفہ راویان کوم چہ حدیث بیانوی۔

تپوس :- اسناد خہ تہ وائی ؟

جواب :- داہم ہفہ راویانو تہ وائی کوم چہ دحدیث پہ سند کین ذکر
کری۔ اوکلہ ددے راویانو یادولو تہ ہم اسناد وائی۔

تپوس :- مسند (دونون پہ زیر سرہ) خہ تہ وائی ؟

جواب :- مسند ہفہ چاتہ ویلے کیری ، شوک چہ پہ سند سور حدیث
ذکر کری۔ پہ معنی پوہیری اوکنہ۔

تپوس :- دمسند (دونون پہ زور سرہ) خہ مطلب دے ؟

جواب :- مسند پہ لغت کین ہفہ شی تہ وائی ، چہ سند ہے ذکر شوے وی۔

اوچاتہ ہے نسبت شوے وی۔ او دحدیثو پہ اصطلاح کین پہ دوو معنو

راخی۔ ازل ، ہفہ کتاب تہ ویلے کیری ، چہ دیو صحابی روایتونہ وی کین۔

دویم :- مرفوع متصل حدیث تہ ویلے کیری ، یعنی ہفہ حدیث چہ پہ

سند سور روایت شوے وی۔

ٲٲوس ۱۔ محدث ٲاٲه ويٲه شي ؟

جواب ۲۔ محدث هغه ٲاٲه ويٲه ٲيږي۔ ٲه د علم حديث ۲ه روايت كولو او
د هغه ۲ه معنيٰ خود فكر ٲن مشغول وي۔ او د اكثر وحدينو او دهغه
راويانو نه واقف وي۔

ٲٲوس ۲۔ حافظ ٲاٲه ويٲه ٲيږي ؟

جواب ۲۔ بعضه علما ۲ه نيز د باندې حافظ او محدث يو ته ده. او
د بعضه ۲ه نيز حافظ د محدث نه او ٲٲت وي۔ او د حديثو اكثر راويان ٲيږي۔

ٲٲوس ۳۔ محدثينو ۲ه نيز د باندې حاكم ٲاٲه ويٲه ٲيږي ؟

جواب ۲۔ محدثينو ۲ه اصطلاح ٲن حاكم هغه ٲاٲه ويٲه ٲيږي ٲه
عامو حديثو ۲ه متنونو او مسندونو ته احاطه وي يعني يادوي ورته۔

(خلاصه تيسير مصطلح الحديث (ص ۱۲))

اول باب

د حديث ، خبر ، اثر ، مرفوع ، موقوف او مقطوع ۲ه بيان ٲن

ٲٲوس ۱۔ حديث څه ته وايي ؟

جواب ۲۔ حديث ۲ه لغت ٲن خبرو ته او هر نوي شي ته وايي۔ او د

محدثينو ۲ه اصطلاح ٲن هغه خبرو او كار او تقرير ته وايي ، د كوې نسبت

ٲه ٲيغمبر عليه السلام ته شوه وي۔ بعضه لجاړا د صحابه كرامو او تابعينو

خبر و او کلاو تقریر تہ ہم حدیث وائی - میکن حدیث اولئی معنی زیاتہ مشہورہ دہ -

تپوس :- تاسو اووے چہ حدیث خبرے کار او تقریر تہ وائی - خبر او کار داخو ظاہر دی، خو تقریر شہ تہ وائی ؟

جواب :- تقریر دیتہ وائی چہ شوک دیغبر علیہ السلام پر منعکن شہ کار اوکری - یا شہ خبر اوکری - او پیغبر علیہ السلام تہے پتہ اوکلی او بیائے ہم دھتہ کار یا دھتہ خبرے نہ منع نہ کری او چپ پاتے شی - ددہ مطلب داشو چہ دا کار جائز - دے -

تپوس :- خبر شہ تہ وائی ؟

جواب :- خبر پہ لغت کن خبر و رکولو تہ وائی، او د محدثینو پہ اصطلاح کنی پہ درمی معنی کن استعمالیزی -

اولہ معنی :- خبر او حدیث یو شیہ دے - یعنی دو وارو معنی دہ -

دویمہ معنی :- حدیث جھتہ تہ وائی چہ دیغبر علیہ السلام نہ ثابت وی - او او خبر جھتہ چہ دیغبر علیہ السلام نہ علاوہ دہل چانہ ثابت وی -

دویمہ معنی :- خبر عام دے، کہ دیغبر علیہ السلام نہ ثابت وی او کہ دہل

چانہ - او حدیث خاص دے پہ پیغبر علیہ السلام پورے - یعنی چہ صرف

دھتو نہ ثابت وی -

تپوس :- اش شہ تہ وائی ؟

جواب :- اش پہ لغت کیں۔ پاتے شوی شی تہ وائی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں پہ دے کیں دودہ قولہ دی۔ (۱) یو داچہ حدیث او اثر یو غے دے۔ (۲) دویم داچہ کوم کارونہ یا خبرے چہ دھما بہ کراہواو تابیینونہ ثابت وی، ہفے تہ اش وائی۔ اوکوم چہ پیغیر علیہ السلام نہ ثابت وی، ہفے تہ حدیث وائی۔

تپوس میں ہر حدیث قدسی کوم یو دے ؟
جواب :- قدسی پہ لغت کیں ہفے شی تہ وائی چہ پاکے تہ غے نسبت شوعے وی حدیث قدسی مطلب دادے چہ ہفے حدیث چہ مقدس ذات یعنی اللہ تعالیٰ تہ منسوب وی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں حدیث قدسی ہفے دے۔ کوم چہ پیغیر علیہ السلام امت تہ دبیا نولو اور رسولو پہ وخت کیں اللہ تعالیٰ تہ منسوب کہے وی۔ او فرمائی وی چہ ”قال اللہ تعالیٰ“ اللہ تعالیٰ فرمائی یا ہفے روایت چہ مونبر تہ در رسول اللہ ﷺ نہ رارسیدے وی او پہ ہفے کیں اللہ تعالیٰ تہ دھفے نسبت شوعے وی۔

وحدیث قدسی مثال :- امام مسلمؒ پہ خیل کتاب ”صحیح مسلم“ کیں دحضرت ابوذر رضی اللہ عنہ پہ واسطہ در رسول اللہ ﷺ نہ روایت کوں ”فیما روی عن اللہ تبارک و تعالیٰ انه قال : یا عبادی انی حرمت الظلم علی نفسی و حرمتہ بینکم فلا تضالموا.....“۔

تپوس :- حدیث مرفوع کوم یو دے ؟

جواب :- ہر خبرہ یا ہر کاریا تقریر چہ پیغمبر علیہ السلام تہ رسی ، او
 نہ صفوی نہ ثابت وی ، ہفت تہ حدیث مرفوعہ وائی ۔ لکہ چہ وائی چہ
 پیغمبر علیہ السلام دا خبرہ کریدہ ، یا دا کارئے کریدہ ، او دغہ مشان
 تقریر ہم ، او یا دا او وائی ۔ چہ قلادک حدیث دعبدا اللہ بن عباسؓ
 نہ مرفوعاً ثابت دے ۔ یا او وائی ”رفعہ ابن عباسؓ“ یا دے نورالفاظ
 دمثال پہ طور ”رأیت رسول اللہ ﷺ یفعل کذا، او سمعت منہ کذا،
 او فعل عندہ کذا“ ۔

تیس :- حدیث موقوف خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہذہ حدیث کوم چہ تر محابہ اوری ، او یا صرف د
 محابہ کوامو نہ روایت شوے وی ، ہفت تہ حدیث موقوف وائی ، لکہ
 ابن عباسؓ دا خبرہ او کرہ ، او دغہ مشان تقریر ہم ۔ یا دا او وائی ،
 چہ دا حدیث دا بن عباسؓ نہ موقوفاً ثابت دے ، یا دا چہ ابن عباسؓ
 باندے موقوف دے ، یا دا چہ نور مثالونہ ۔

تیس :- حدیث مقطوع خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہذہ حدیث چہ تابعینو تہ اوری ، ہفت تہ حدیث مقطوع
 وائی ۔

فائدہ :- (۱) محدثین کلمہ حدیث موقوف او مقطوع دواو
 تہ ہم اثر وائی ۔

(۲) اوکھ اثر د صحابہ کرام و خبر و اوکار و تقریر تہ وائی ۔

(۳) اوکھ اثر حدیث مرفوعہ او د صحابہ کرام و آثار و تہ وائی، لکہ امام

طحاویؒ د خپل کتاب نوم شرح معانی الآثار ایښودے دے۔ سره

د دے چه په دیکن هم مرفوعہ حدیث شته او هم د صحابہ کرام و آثار

دغه شان امام طبرانیؒ د خپل کتاب نوم ”تہذیب الآثار“ ایښه دے

سره د دے چه په دیکن مرفوعہ آثار زیات دیا ۔

تپوس :- د اثر او خبر په مینځکې فرق څه دے ؟

جواب :- خبر مرفوعہ حدیث تہ وائی، او اثر د صحابہ کرام و آثار سره

خاص دے۔ بعضے علماء اثر عام گزري، لکه وړاندے تیر شو۔ خواوله

معنی مشهور ده، چه اثر د صحابہ کرام و اقوالو، افعالو او تقریر تہ وئیلے شی۔

حدیث مرفوع او دغه قسمونه

تپوس :- حدیث مرفوعه یا رفع حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب :- په دوه قسمه دے (۱) رفع حقیقی (۲) رفع حکمی

بیا صریح په درې قسمه دے ۔

د رفع حقیقی قسمونه ① رفع حقیقی په قوی حدیث کښ داوډ ۔

چه راوی او وائی، مادر رسول الله ﷺ نه اوریدی چه دا ځه ښه

فرمائیل۔ یا او وائی چه دا ځه حدیث ښه بیان کړو، یا او وائی تعال

رسول اللہ ﷺ یا عن رسول اللہ ﷺ۔

(۲) رفع حقیقی پہ فعلی حدیث کہن داسے چہ روای اووائی "رأیت رسول اللہ ﷺ فعل کذا، یا داسے اووائی "کان رسول اللہ ﷺ یفعل کذا"

(۳) رفع حقیقی پہ تقریری حدیث کہن دادہ، چہ راوی اووائی "ما فلاکے کار دپیغبر علیہ السلام پہ ممکن اوکری و نونعے نکرم۔

در رفع حکمی قسمونہ (۱) رفع حکمی پہ حدیث قولی کہن داسے دہ، چہ

یوحسانی یوکار دلے اوکری چہ پہ ہفہ کہن داجتہاد گبائش اوخائے نہ گ۔

(۲) رفع حکمی پہ حدیث فعلی کہن داسے دہ، چہ اجتہاد پکنی نہ شی کیدہ، یعنی

دھہ کار پیژند گلو دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر، یا دپیغبر علیہ السلام

نہ ولید لو بغیر نہ کیڑی۔ یا راوی وائی دپیغبر علیہ السلام پہ زمانہ کہن

بہ خلق دلے کار کولو۔ حکم چہ داظاہر خبرہ دہ چہ پیغبر علیہ السلام

نہ ہہ ددغہ کار و نون پتہ دہ۔

(۳) رفع حکمی تقریری دادہ، چہ صافی اووائی چہ سنت داسے دی،

یا اووائی چہ مونہ نہ ددے کار حکم شویڈے، یا یوحسانی دیوکار کولو

تہ گناہ یا اطاعت اووائی۔ لکہ حضرت عمارؓ وائی "چاچہ شکی روژ د

اونبولہ، نف پہ یقین سرہ دھہ د ابوالقاسم صلی اللہ علیہ وسلم

قافر مانی اوکریہ۔ او دا حکم چہ دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر

یوکار تہ گناہ یا عبادت ویل جائز نہ دی۔

دویم باب

د اتصال ، انقطاع ، ارسال او تدلیس په بیان کین

تپوس :- حدیث متصل کوم یو دے ؟

جواب :- که د سند ټول راویان په هغه ذکر وی ، او یو راوی پکښه په
منطقین پرېښودے شوی نه وی - نو دا یی قسم حدیث ته متصل وائی ، او
د راوی نه غور زید و ته اتصال وائی -

تپوس :- حدیث منقطع کوم یو دے ؟

جواب :- د کوم حدیث د سند نه چه یو یا د یو نه زیات راویان غور زید
وی او ذکر شوی نه وی هغه ته حدیث منقطع وائی . او دے غور زید نو
ته انقطاع وائی -

تپوس :- حدیث معلق کوم یو دے ؟

جواب :- که راوی د سند په اول کښه غور زید لے وی ، یو وی او که
دیو نه زیات - نو دا یی حدیث ته معلق وائی او د غور زید نو ته تعلیق وائی -
تپوس :- که د سند ټول راویان حذف شوی وی ، یعنې ذکر شوی نه
وی ، او "قال رسول الله ﷺ" او وائی ، نو دے قسم حدیث ته خبر وائی ؟
جواب :- دا یی حدیث ته هم معلق وائی ، دا یی حدیثونه د صحیح بخاری
په تراجمو (ترجمة الباب) کښه د یردی ، مکه د بخاری تعلیقات مشهور دی -

تیسویں پر د معلق حدیث حکم خردے، یعنی قبول دے اوکہ ؟

جواب ہر د معلق پر حکم کن تفصیل دے۔ کہ حدیث معلق پر دایمہ کتاب
کن وی، چہ دھے مصنف د صحت خیال ہند ساتھ وی، لکہ صحیح بخاری۔

نویا بہ لکہ شو چہ د حزم او معلوم صیغہ سرہ لے ذکر کوی۔ لکہ "قال فلان"
یا "ذاکر فلان" نو دار لکہ معلق حدیث بالکل قبول دے۔ لکہ چہ د حزم
پر صیغہ سرہ ذکر کول د د غہ حدیث پر ثبوت ہا ندے دلالت کوی۔ او یا بہ
لے راوی د تریض او مجہول پر صیغہ سرہ ذکر کوی۔ لکہ قیل "یقال" یا "ذکر"
د دے قسم معلق حدیث کن د علما کو کلام دے۔ لیکن کہ چرے چہ دایمہ
کتاب کن وی چہ دھے مصنف د صحت خیال ساتھ وی نو دینہ معلوم ہوی
چہ د دے حدیث شد اصل شدہ۔ د دے وجہ عالمانو و شیخ۔ "تعلیقات البخاری
صحیحة او منفصلة" یعنی د بخاری تعلیقات صحیحہ دی۔ او بعضے دایمہ دی
چہ پر دھے کن تفصیل دے۔ لیکن د بخاری د تعلیقات نو علاوہ د نورچا
تعلیقات چہ ترشو ثابت نہ وی، صحیح ورتہ نشی و بی۔

تنبیہ۔ د تفصیل پر دھڑ خائے کن دے۔ چہ تعلیق لے خیل شیخ
(استاذ) نہ نہ وی نسبت کرے، او کہ چرے خیل شیخ نہ لے نسبت
کرے۔ او دھہ استاذ نہ لے سماع (اوریدل) ہم ثابت وی او د
قال "یا د دے پشانے پر صیغہ سرہ لے ذکر کرے وی۔ نو دایمہ حدیث نہ
حدیث معنعن وائی۔ د دے حکم معنہ راروان دے۔

پیس؟۔ حدیث مرسل کوم بی دے ؟

جواب :- حدیث مرسل ہفہ حدیث دے۔ چہ د سند داخیر نہ تابعی
نہ روستو راوی غورزیدے وی۔ راوی کہ صحابی وی او کہ تابعی، دے
غورزید لو کہ ارسال وائی، لکہ تابعی او وائی "قال رسول الله ﷺ کذا"
اگر چہ بعض محدثین مرسل او منقطع یوشے کنزی۔ خود فقہاء اود محدثین
پر نیزد مشہور دادہ، چہ دواہرہ پر مینکین فرق دے، ہاں ! مرسل
دلخت پر اعتبار سرہ منقطع وینے کیدیشی۔

پیس :- د مرسل حکم خہ دے ؟

جواب :- د مرسل پر حکم کن خاور قولہ دی۔

(۱) د جمہور محدثین پر نیزد پکن توقف پکار دے، حکم چہ کیدے شی، چہ
ساقط راوی تابعی وی او یو تابعی دبل تابعی نہ روایت کوی۔ کہ خود ایسے م
وہا چہ پر یوسند کن تر پینوشیر و تابعینو پورے وی۔ او پر تابعینو کن
ضعیف، غیر ضعیف عادل او غیر عادل دواہرہ وی۔ دے وجہ د مرسل
پر حکم کن توقف پکار دے۔

(۲) د امام ابو حنیفہؒ او امام مالکؒ پر نیزد مطلقاً قبول دے۔ او دے
دواہرہ امامانو دلیل دادے، چہ مرسل (ارسال کو لو والا) د دیر اعتماد
او وثوق پر وجہ سرہ ارسال کوی۔ او اختلاف دثقہ پر ارسال کن دے۔
پکرے د مرسل (ارسال کوونگی) پر نیزد حدیث صحیح نہ دے، نوچرے

ہے ہم "قال رسول اللہ ﷺ" مذکورے ویلے۔

(۳) امام شافعی پہ نزد ہضہ مرسل قبول دے۔ چہ دہل طرفہ لے قاید ثابت وی۔ اگر کہ دغہ مؤید پچلہ ہم مرسل وی۔

(۴) امام احمد بن حنبلؒ نہ دمرسل پہ بارہ کن دوہ قولہ دی۔ یو داچہ مقبول دے۔ او دوم داچہ توقف پکن پکار دے۔ دا اختلاف پہ ہضہ موت کن دے / چہ راوی دثقہ راوی نہ ارسال کوی۔ او کہ دثقہ او غیر ثقہ دواوی نہ ارسال کوی۔ نو بیا پکن نہ اتفاق توقف دے۔

تپوس ۱۔ معضل خہ تہ وائی ؟

جواب :- کہ دستہ دمیث نہ دوہ راویان یو خاے پرلہ پسے ساقط شی۔ نو دے حدیث تہ معضل وائی، او دے سقوط تہ اعضاء وائی ۔

تپوس ۲۔ کہ دستہ دمیث نہ یو یا درے راویان ساقط شی کوہی تہ خہ وائی؟
جواب :- دے تہ منقطع وائی۔ او دا انقطاع پہ خاص معنی سرہ دہ ۔

او د غیر متصل یو قسم دے۔ او منقطع پہ عامہ معنی سرہ مقسم (ہنہ چہ اقسام لری) دے۔ تکہ وراہدے تیر شو۔

تپوس ۳۔ دا انقطاع نہہ خہ دہ ؟

جواب :- دا انقطاع نہہ اکثر درے خیزوہ وی ۔

(۱) راوی چہ دچا نہ روایت کوی، دہنہ سرہ لے ملاقات اولیدہ کاتہ ثابت نہ وی۔

(۲) د دواړو ترجمانه یوه نه وی -

(۳) چه د چانه روایت کوی، دهغه له طرفه ورته اجازت نه وی -

د دے درے وارو نینو پته د تاریخ نه کئی - ځکه چه په تاریخ کین درو یانو
پیدا کیدو او وفات کیدو او دهغوئ د طالب علمي او د علم د پارو دهغوئ
د سفرونو حالات بیکلوی - دا انقطاع هر عالم پیدائی، خو یوه بله انقطاع
ده چه هغه دیره پته وی - او محدثین هغه ته تدلیس وائی -

تدلیس پر تدلیس څه نه وائی ؟

جواب :- تدلیس پر لغت کین د پته وائی، چه خرڅونکي دغه شی د خرڅولو
په وخت کین په هغه شی کین موجود عیب پت کړی، او اغستونکی ته دغه
خرگند نه کړی - دغه شان د سینجی تیاره په معنی کین هم راځی - د تیاره په
وجه په انسان باند د ځیزونو په باره کین اشتباه راځی - او د محدثینو
په اصطلاح کین تدلیس د پته وائی، چه راوی خپل استاذ پریږدی -
دهغه نوم واخلی او دهغه نه د پورته راوی نوم واخلی، او داسه الفاظ
ذکر کړی، چه په هغه کین د دے ذکر شوی راوی نه د اوریدو او نه اوریدو
دواړو احتمال ویا ځکه اوراځی "عن فلان" یا "قال فلان" د الفاظ
دهغه چا په بارو کین استعمالیږی، چه د راوی وسمه ملاقات شوه وی -
یا دهغه زمانه وی - دغه شان دهغه شیخ (امتاز) په بارو کین استعمالیږی -
چه د دے راوی سماع (اوریدل د حدیث) دهغه نه ثابت وی - خو د حدیث
سے قریه نه وی اوریدلی -

پتوس: حدیث مدلسی شنگہ پڑندہ شی ؟

جواب: دے تعلق دے فن دماہرینوسرہ دے (دادہرچا کارندہ دے)

پتوس: دتدلیس حکم شہ دے ؟

جواب: دعامو علماؤ پہ نیز دیر بدکار دے، ہاں ! کہ دثقف نہ رویت

حکوی، نوقبول دے۔

پتوس: دتدلیس ولے کیبزی ؟

جواب: کہ راوی ثقہ وی۔ نوہ تہ لیس سبب دہفہ حدیث صحیحہ کیدل

یاد ہفہ مشہور تیا وی۔ اود غیر ثقہ دتدلیس ددغہ ^{استاذ} دد دسماع پتول

وی، دیر بوہا والی پہ وجہ سرہ۔ اوکھ پہ دے وجہ سرہ وی۔ چہ دغہ

شیخ د حدیث پہ فن کین مشہور نہ وی، اوکھ شیخ مستور الحال وی، او

مستور الحال کیدل داعتراض سبب دے۔

پتوس: معنعن شہ تہ وائی ؟

جواب: معنعن ہفہ حدیث تہ وائی، کوم چہ پہ لفظ "فلان عن

فلان" روایت شوے وی۔

پتوس: معنعن تہ بہ متصل و ییلے کیبزی یا غیر متصل ؟

جواب: کہ دمعنعن حدیث راوی مدلس وی، نو حدیث دمنقطع پہ

حکم کین دے۔ او کہ راوی مدلس نہ وی، نو د بعضہ محققینو پہ نیز د

علی بن المدینی او امام مسلم پہ ینکین اود عامو محدثینو پہ نیز د امام بخاری

او امام مسلمؒ پہ ینکبن دداعے رنلہ حدیث پہ حکم کن اختلاف دے۔ امام مسلمؒ وائی، چہ راوی دچانہ پہ عنعنہ سرہ روایت کوی، فو پکرے دھنہ استاذ دزعمائے وی، فوداد حدیث متصل پہ حکم کن دے، اکی کہ دد عنہ استاذ سرہ نے ملاقات ثابت نہ وی، او ابن المدینیؒ او امام بخاریؒ گوائی۔ چہ صرف دیوے زعمائے کیل کافی نہ دی، بلکہ دملقات ثابتیدل ہم ضروری دی۔

داخبرہ پیژندل پکاری، چہ دمعنعن حدیث مرتبہ دھنہ حدیث نہ کہ دہ اکوم چہ پہ سماع او تحدیث (حدثنا) سرہ روایت شوے وی، ددے وچہ نہ امام بخاریؒ چہ اکوم کائے معنعن حدیث ذکر کئے، ورپسے نے دداعے حدیث روایت کرے، چہ پہ سماع او تحدیث سرہ روایت شوے وی، دا کے نے پورہ کرے۔

دریم باب

دحدیث مسند، شاذ، محفوظ او منکر پہ بیان کن

تیوس :- حدیث مسند خہ تہ وائی ؟

جواب :- د محدثین پہ نیند مشہورہ اصطلاح دادہ، چہ ہر مرفوع متصل حدیث تہ مسند وائی۔ بعضے محدثین مطلقا متصل تہ مسند وائی، اکی کہ مرفوع وی یا موقوف او یا منقطع، او بعضے مطلقا مرفوع تہ

مسند وائی ، اگر کہ متصل یا منقطع وی ۔ یکن معتبرہ دغہ مشورہ اصطلاح ۔
 پیوس :- شاذ حدیث ۛہ تہ وائی ؟

جواب :- شاذ پہ لغت کبن ہفہ کسی تہ وائی چہ دہ لے تہ اوٹھی ۔ او د
 محدثینو پہ اصطلاح کبن شاذ ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ یوثقہ راوی تہ
 شان تہ ذریات ثقہ (اوٹق) راوی خلاف روایت اوکری ۔

پیوس :- د شاذ حدیث حکم ۛہ دے ؟
 جواب :- کہ د شاذ حدیث راوی ثقہ تہ وی نو ہفہ حدیث سرود اوٹق
 قبول دے ۔ او پکرے راوی ے ثقہ وی ، نو د راوی ذریات حفظ (أحفظ)
 او د راویان نو ذریات توانی او د اے دنور و جوماتو پہ وجہ سرود اے حدیث
 معتبر وی ۔ خلاصہ د اچہ کہ د شاذ حدیث راوی د حدیثونہ پہ یادونو او
 ضبط کولو کبن دنور و ثقہ راویان نو ذریات وی او قوی وی ، یاد شاذ حدیث
 راویان کنڑ وی ، نو د اے حدیث تہ محفوظ وائی ، او قابل د عمل وی جیہ کہ
 ضعیف د ثقہ تہ اختلاف اوکری ، او ثقہ داوٹق تہ ، نو دیتہ شاذ وائی ۔

پیوس :- حدیث محفوظ ۛہ تہ وائی ؟
 جواب :- نکہ مخکبن تیر شو ، چہ کہ ثقہ داوٹق مخالفت اوکری ، نو د
 ثقہ روایت تہ شاذ او د اوٹق روایت تہ محفوظ وائی ۔

پیوس :- منکر حدیث ۛہ تہ وائی ؟
 جواب :- منکر حدیث پہ لغت کبن ہفہ شی تہ وائی ، چہ د ہفہ انکار

(یعنی رد پرے) شوے وی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کین ہنہ حدیث
تہ وائی۔ چہ زبانت ضعیف (اضعاف) راوی د (کم) ضعیف راوی نہ طاقت
اوکری۔ د منکر حدیث پہ مقابلہ کین معروف حدیث دے۔ معروف ہنہ
حدیث تہ وائی، چہ (کم) ضعیف زبانت ضعیف (اضعاف) راوی نہ طاقت
اوکری، او یا ثقہ راوی د ضعیف راوی تہ اختلاف اوکری۔ معروف حدیث
راجح او معتبر دے۔ او منکر حدیث مرجوح او غیر معتبر دے، معروف
حدیث راوی قوی وی او د محفوظ حدیث د راوی نہ اقوی (زبانت قوی) وی۔
تپوس ۱۔ متابع خہ تہ وائی؟

جواب ۱۔ چہ د کوم حدیث راوی معتبر وی۔ او د غہ شان روایت یو
بل معتبر راوی اوکری، نو دویم روایت تہ متابع (دبا پہ زبانت سرہ) او
اول تہ متابع (دبا پہ زور سرہ) وائی۔ دا خبرہ پیرنل ضروری دی
چہ د متابع د متابع سرہ پہ قوت کین برابر کیدل او یو شان کیدل ضروری
نہ دی۔ بلکہ کہ متابع پہ مرتبہ او قوت کین برابر نہ وی، بیا ہم د تقویت
سبب گرخی۔ محدثین چہ کلمہ وائی تابعہ فلان "ولہ متابع" نو د وی مقصد
ہم د غہ تقویت وی۔

تپوس ۲۔ متابعت پہ خوصہ دے؟

جواب ۲۔ متابعت پہ دوہ قسم دے۔ (۱) یو پہ راوی کین (۲) دویم
د غہ پہ پور تہ شیخ (استاذ) کین دے۔ اول قسم د دویم قسم پہ

نسبت زیات مکمل او غورہ دے، حکمہ چہ کنزوری او ضعیف اکثر دستند
پہ اول کین وی۔ اوہذہ متابعت پہ وجہ سرہ ختمیری۔

تپوس۔ پہ بعضے حایونو کین متابع د "مثله" پہ لفظ سرہ ذکر کوی۔
او پہ بعضے حایونو کین د "نحوہ" پہ لفظ سرہ، نو د دوار۔ پہ منی کین شد فرق شتہ او کنہ؟
جواب۔ کہ متابع د متابع سرہ پہ لفظ او معنی دوار و کین یوشان وی،
نو د محدثینو پہ عرف او اصطلاح کین د دے د پارہ لفظ "مثله" استہالیبری
او کہ صرف پہ معنی کین ورسرہ یوشان وی، نو بیا ہے پہ "نحوہ" سرہ ذکر
کوی۔ پہ متابع کین شرط دادے، چہ د متابع راوی ہم ہذہ راوی وی، لہ
چانہ چہ اصل (متابع) روایت کرے شوے وی۔ او کہ دا ہے نہ وی
نو بیا ورتہ متابع نہ و نیلے کیری۔

تپوس۔ د محدثینو پہ اصطلاح کین شاہد خہ تہ وائی؟
جواب۔ شاہد پہ لغت کین گواہ تہ وائی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح
کین شاہد ہذہ حدیث تہ وائی، چہ ہذہ د اصل روایت پہ شانے وی۔
خود بل صحابی نہ۔ کہ پہ لفظ او معنی کین ورسرہ یوشانے وی۔ او کہ صرف
پہ معنی کین ورسرہ یوشانے وی۔ دوارہ یوشانے دے۔ د محدثینو دا
کلام "لہ شواہد" ویشہد بہ فلان "ہم دغہ مطلب دے، بعضے محدثین
پہ الفاظ کین یوشان وائی تہ متابع وائی۔ او پہ معنی کین یوشان وائی
تہ شاہد وائی۔ کہ دیو صحابی نہ وی او کہ د دوو نہ۔ او کلاہ یو (مثلاً متابع)

دہل (شاهد) پہ جائے استوالوی ۔

تپوس :- اعتبار خہ تہ وائی ؟

جواب :- اعتبار پہ لغت کین دیوے غارے نہ پلے غارے تہ پورے وتق

تہ وائی ۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کین دستایع او شاعہ د معلومولو دیارہ

د حدیثو تام طرق اوسندونو لتولو تہ وائی ۔

تپوس :- معال خہ تہ وائی ؟

جواب :- معال پہ لغت کین علت والا او ناجورہ تہ وائی ۔ اود محدثینو

پہ اصطلاح کین ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ د ہفہ پہ سند کین خہ علت او کمزوری وی ۔

تپوس :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین خہ معنی لری ؟

جواب :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ پت او مشکل خہ دے ۔

چہ ہفہ د حدیث پہ صحت کین رکاوٹ وی ، اگرکہ پہ ظاہر د ہفہ حدیث

سند صحیحہ او پورہ وی ۔ خود اقسام علتونہ ہفہ خلق پیژندے شی چہ د

حدیث اود سند پہ بارہ کین پورہ مہارت او تجربہ لری ۔ دد لے علت

مثال نکہ مرسل حدیث موصول ذکر کری ۔ او موقوف مرفوع ذکر کری ۔

دایہ نور ہم علتونہ شتہ چہ ہفہ سیوا د حدیث دفن د مہر کس نہ بل

خوگ نہ شی پیژندے ، کلا د علت نہ دروغ ، غفلت ، بیکارہ او خراب

حافظہ اود دے پشان نور خیزوہ ہم مراد اخلی ۔

خلو و مر باب

په راوی باند ے دا اعتراض په بیان کین

تپوس ۱- د طعن (اعتراض) وچ خودی ؟

جواب ۱- د وادی، (۱) یو دروازی د عدالت سره تعلق لری .

(۲) دویمه دروازی د ضبط (پارولو) سره تعلق لری .

تپوس ۱- دروازی د عدالت څه مطلب د ے ؟

جواب ۱- عدالت هغه ملک (قوت او استعداد) ده - کومه چه راوی په

تقوی او مروت باند ے آماده کوی .

تپوس ۱- دلته کومه تقوی مواد ده ؟

جواب ۱- دلته د تقوی نه مراد له بدو کارونو ښه شریک ، فسق

او بدعت نه ځان ساتل دی . د صغیره (وړوکی) گناه په باره کین احتلا

د ے ، خو صحیح داده ، چه د صغیره نه هم پکیدل شرط او ضروری دی .

تپوس ۱- د مروت څه معنی ده ؟

جواب ۱- کوم کارونه چه د سړیتوب نه خلاف وی . د هغه نه ځان

پرساتلو ته مروت وائی . که بعضه مباح کارونه شو ، که په بازار کین

خوراک څکالک شو ، یا په عامه لاره کین متیازو ته کیناستل شو ، یا د لاس

نور کا رو نہ چہ پر ہفتے سرے سبک نیکاری کو اتول و عروت نہ خلاف دی۔
تپوس۔۔۔ راوی ضبط حقہ مطلب دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط دیتہ وائی، چہ راوی کو کم حدیثو نہ اور یدنی وی۔ د
ہفتے نہ ہیرو لو خیال سائل، اوہر وخت نے یاد سائل، تر دے چہ
کلہ نے او غواری نو پورہ پورہ نے بیان کری۔

تپوس۔۔۔ ضبط پہ حقہ قسمہ دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط پہ دو قسمہ دے۔ یو ضبط صدر چہ پہ زرہ کنی دیاد
ساتلوسہ تعلق لری، او دویم ضبط کتاب دے، چہ و کتاب د محفوظ ساتلوسہ
تعلق لری۔ تر حقہ نے ادا (بلتہ رسول) کرے مذوی۔

تپوس۔۔۔ پہ عدالت باندے اعتراضات خودی ؟

جواب۔۔۔ پتہ دی، اول داچہ راوی دروغن وی، دویم داچہ د
دروغ تہمت پرے بیکدے وی، دریم داچہ راوی فاسق وی۔ خلوم دا
چہ راوی بھول وی، پتہم داچہ راوی بدعتی نہ وی۔

تپوس۔۔۔ پہ ضبط باندے اعتراضات (طعن) خودی ؟

جواب۔۔۔ داہم پتہ دی۔ اول داچہ راوی مکمل غافل او بے پرواہ وی۔
دویم داچہ دیوے غلطی ترے کینری، دریم داچہ دقتہ راویا فوہاقت
کری۔ خلوم داچہ دم پرے راشی او یو روایت دہل روایت سرہ یا یو سند دہل
سند سر و کم و کم کری او پتہم داچہ سنی المقت وی، یعنی حافظہ نے کمزور او خراب وی۔

تپوس :- دراوی دروغٹن کید لوخہ مطلب دے ، یعنی صرف پہ
حدیثو کین دروغٹن وی یا پہ ہرشی کین ؟

جواب :- دراوی دروغٹن کیدل داری ، چہ پہ حدیثو کین دروغ
وائی ، یعنی داسے خبرے روایت کوی ۔ چہ پیغبر علیہ السلام نوی اکہری
دروغٹن راوی روایت تہ موضوع حدیث وائی ۔

تپوس :- دروغٹن راوی خہ حکم دے ؟
جواب :- چا چہ پہ قصد سرہ پہ حدیثو کین دروغ اووے ، او ثابت شو ۔
نویا ہول مرد ہفہ روایت نہ قبلیری ۔ اگر کہ یوخلے دروغ ویلی وی ،
او توبہ تے ویستلی وی ۔ بیا ہم دھفہ حدیث نہ قبلیری ۔ تردے چہ
بعضے عالمانو پہ حدیثو کین دروغو تہ کفر ویلی دی ، حکم چہ پہ حدیث
شریف کین راجی ”من کذب علی متعدا فلیتوا مقعدہ من النار“
چا چہ پہ ما باندے پہ قصد سرہ دروغ اووے ، ہفہ دھان نہ پہ
دوزخ کین خائے اونسی ۔

تپوس :- موضوع حدیث خہ تہ وائی ؟
جواب :- پہ کوم راوی چہ پہ پیغبر علیہ السلام دروغو ویلی
الزام وی ، داسے راوی روایت تہ دھد تینی پہ اصطلاح کین
موضوع حدیث وائی ۔ مطلب دا چہ یوسرے دھان نہ پہ دروغہ باندے
یو خبرہ جوڑ کری اویا تے پیغبر علیہ السلام تہ منسوبہ کری ۔ دیتہ موضوع وائی ۔

تیسویں :- موضوع حدیث حکم شہ دے ؟

جواب :- موضوع حدیث ذکر و رو حدیثوں دین بد قسم شمارے
کہیں ۔ بعضے عالمان خود موضوع حدیث ہندو پہ حدیثوں کئی شماری ہم نہ ،
بلکہ یوحنا نے گنری ۔

تیسویں :- متروک حدیث شہ تہ وائی ؟

جواب :- متروک پہ لغت کین پرچینودی شوی تہ وائی ، او دھدثین
پہ اصطلاح کین ہنہ حدیث تہ وائی ، چہ دھن پہ راوی باندے دروغو
وئیلو تہمت نکیدے وی ۔ او داس وایت دے دروغن راوی نہ علاوہ
بلچا ذکر کیے ہم نہ وی ۔ او دشرعیت د معلومواو مسأوقاعدونہ خلاف
وی ۔ او داد متروک حدیث اول قسم دے ۔ د متروک حدیث دوم قسم
دادے ، چہ راوی نے د حدیث نہ علاوہ پہ نویں و خیزونو کین پہ دروغو
وئیواں نہکارہ وی ۔ پہ حدیثوں کین نے دروغ وئیوی اوکنہ ، د متروک
دا قسم درومہنی قسم نہ بن کم دے ، خود متروک دواہو تہ وئیے کہیں ۔
د لحدثین د دے کلام " حدیثہ متروک و فلان متروک " ہم د اعطاب دے ۔
تیسویں :- کہ متروک الحدیث راوی توبہ او باسی ، ضرورت ہے
قبلیزی کنہ ؟

جواب :- ہو ، کہ توبہ او باسی ، او توبہ ویتلے ثابت شی ،
او پہ خبر و اترو او کارونو کین نے درینتیاؤنے نہکارہ شی ۔ نو حدیث ہے

قبلیہ ہی، پاتے شو ہفتہ کس چہ د عادت پہ طور نہ، بلکہ ہیے چرتہ پہ ہیرہ
 دروغ اووائی اودا دروغ ئے پہ حدیث نبوی کبن نہ وی ویلی، نودا ہم گناہ
 دہ۔ خو حدیث نہ ئے موضوع یا متروک نہ ویلے کبری۔

تپویس ہ کہ یو راوی داسے وی۔ چہ پہ ہفتہ د عملی فسق الزام تکید لے وی
 او یا دا چہ غلطیے او کد و کڈ کرے زیات کبری۔ نو دداسے راوی روایت
 تہ خہ ویلے کبری ؟

جواب :۔ ددے دوا و قسمو راویا نو روایت تہ منکر ویلے کبری۔ او د
 منکر مطلب لکن تیر شو۔ او ہفتہ دا چہ ضعیف حدیث د قوی حدیث نہ مخالف
 وی۔ دا خبرہ پڑ ندل پکار دی چہ د قوی حدیث مخالفت ددے ذکر کرے
 شوی عیبونو پہ وجہ سرہ ہم گادے وی جے نہ چہ کوم راوی کبن داعیب نہ
 موجود وی۔ دہفتہ روایت تہ منکر ویلے کبری

تپویس ہ مبہم او مجہول حدیث خہ تہ وائی ؟

جواب :۔ کہ پہ یو راوی کبن دہفتہ خبر نہ چہ روستو ذکر کبری یو ہ
 خبرہ ہم موجودہ وی۔ نو دداسے راوی روایت تہ مبہم او مجہول ویلے کبری۔
 چہات پہ دودہ قسم دے۔

(۱) اول دا چہ در راوی کنڑ صفتونہ وی۔ نکہ قوم، کنیت، لقب، پیشہ او
 نسب۔ چہ پہ دے صفتونو کبن پہ یو وقت سرہ مشہور وی۔ او بیا ہم
 دہ خاص غرض د پارہ پہ داسے صفت ذکر کرے شی۔ چہ پہ ہفتہ

مشہور نہ وی۔ او ددے پہ وجہ جہالت راسی، شک کہ چہ دسری دگمان شی
چہ کئے داخل بل راوی دے۔

(۷) دویم داچہ روایتونہ ترے کم وی، یا ئے شاگردان کموی او ددے
پہ وجہ سرہ پہ خلقو کین مشہور نشی، نوملے راوی تہ ہم مجہول وائی۔
(۳) دریم داچہ اختصار پہ وجہ سرہ در راوی نوم پورہ وائلی، او دنوم
پہ خائے او وائی "اخباری فلان" یا "شیخ" یا "رجل" نو پہ دے دے واپرو
مورتونو کین دے حدیث تہ مبہم وائی۔

تپوس :- د مبہم حدیث اور مجہول راوی د حدیث خہ حکم دے ؟
جواب :- قبول نہ دے، شک کہ چہ د قبول والی شرط عدالت دے، او کلمہ
چہ در راوی نوم او ذات مبہم وی، نو دفعہ عدالت پتہ بہ شک کہ او کی ؟
تردے چہ کہ مبہم او مجہول د تعدیل پہ لفظ سرہ روایت او کری، او او وائی۔
"اخباری ثقہ" یا ددے پشائے نور الفاظ، نو صحیح خبرہ دادہ، چہ روایت
سے قبول نہ دے، شک کہ چہ یکدیشی چہ ددے راوی پہ نیز دفعہ راوی ثقہ
وی۔ او دنورو پہ نیز مجروح او مطعون وی (ثقل نہ وی) ہوں اودومرہ
خبرہ دہ۔ پہ د احادیث پچلہ در راوی د پارہ بہ جہت او دلیل وی، خود ثوری
د پارہ بہ جہت مروی۔

تپوس :- مجہول راوی پہ خوقسمہ دے ؟
جواب :- پہ دوہ قسمہ دے۔ یو داچہ د حدیث راوی نہ ذکر شوے

وی او نہ سٹے نوم اغیتے شوے وی۔ خو یو بل ثقہ کسی دے دے راوی
تو ثیق کرے وی۔

دویم مجہول الحال، او ہنہ داچہ دوو کسانو دیو راوی نہ روایت کرے
وی۔ خو نہ سٹے ورلہ نوم اغیتے وی او نہ سٹے چا تو ثیق کرے وی۔ داوینی
قسم اگرچہ نوم نہ دے اغیتے شوے خو تو ثیق سٹے شویدے۔ دے دویم
قسم مستور الحال ہم وائی۔

پیس۔ مستور الحال راوی روایت قبول دے کنہ؟
جواب۔ مستور الحال راوی حدیث پہ قبول لو کین بعض عالمانو اختلاف
کریدے، خود جمہور عالمانو پہ نیزہ قبول نہ دے۔ خصوصیم خبرہ دادہ
چہ کہ پہ مستور الحال راوی کین دے رو او اعتقاد دوارہ احتمالہ موجود
وی، لبو بیا پکینی توقف پکار دے تر دے چہ پتہ سٹے او کئی۔

پیس۔ بدعتی روایت قبول دے کنہ؟
جواب۔ ترخو چہ بدعت مطلب او دھنے قسمو نہ وی پیر نہ سٹے
جواب سٹے نہ واضحہ کیری دے وے نہ اول بدعت مطلب او قسمو
ذکر کو، نہ دھنے نہ روستو پہ جواب ذکر کو۔

بدعت لغوی او شرعی مطلب

بدعت پہ لغت کین پیدا کونہ وائی، او دشریعت پہ اصطلاح کین
ہر ہنہ عقیدے او کارہ و نیلے کیری، دکوم ثبوت چہ دشریعت نہ فوی۔

او خلقو له تخانه جوړ کړے وی - که د ثواب د پاره ښه جوړ کړے وی او
یا ښه د کناه نه د بچ کیدو په خیال - د هر بدعت د جائز کولو د پاره د عبد الله
بن مسعود رضی د دے حدیث " ما رآه المسامون حسنا فهو عند الله حسن " نه
دیل نیول صحیح نه دی - ځکه چه مؤمن او مسلمان د ایمان او اسلام
او کتاب الله او حدیثو په رنځراکې ښه (حسن) وائی - دلایه نه چه بعض
د خپل خوا هس په وجه سره هر شی ته ښه وائی - په دے حدیث کې د "المسلمین"
لفظ د بدعت ټولے دروازے بند کړی دی - بل دا چه په "المسامون" کې
"الف لام" د عهد خارجي د پاره دے، او صحابه کرام رضی تر دے مراد دی - او د
صحابه کرامو نه علاوه د چا د تحسین (څه شی ته ښه وئیل) هیچ اعتبار نشته.
په حال دا حدیث د هر بدعت د پاره د ښه کولو سر اسراغه انصافی ده -

د بدعت قسمونه

بدعت په دوه قسمه دے، یوه څه چه د عقیده سره تعلق لري - او بل
څه چه دخل سره تعلق لري - محلی بدعت محدثین په فسق کېن شماری
نوی د الله د بدعت نه مراد د عقیده بدعت دے، او س یانې شوه دا خبره
چه د دے بدعتی روایت قبول دے او که نه؟ نو په دے پاره کېن صحیح
او اعتباری خبره داده چه که بدعتی له دایه شی نه منک وی، چه متواتر
وی - او د دین د ضروریاتو نه شمیرل کېږی - نو د دایه قسم بدعتی
روایت مردود دے، قبول نه دے - او که چیر د دین د ضروریاتو نه

منکر نہ وی۔ او ضبط او تقویٰ وی پکین، او خیل بدعت تہ خوف نہ راہی او
 دخیل بدعت تائید او منستہ نکوی، نو ہذا روایت مردود او ناقابل قبول
 نہ دے، دھیام ستہ پہ راویان نو کین چہ کوم بدعتی راوی پہ نظر راسخی۔ ہذا نہ
 دے دویم قسم دے۔

پہلویس۔ مضطرب حدیث کوم حدیث تہ وائی؟

جواب۔ اضطراب پہ لذت کین داو جو د موجودو حرکت تہ وائی۔ او د
 خلل او فساد پہ معنی راسخی۔ نو مضطرب ہذا شی تہ وائی چہ خہ نقصان او
 فساد وی پکین۔ او مضطرب حدیث ہم د خہ خلل او فساد نہ خالی نہ وی۔ د
 محدثینو پہ اصطلاح کین مضطرب ہذا حدیث تہ وائی چہ پہ مختلفو طرقو
 او سندونو سرہ راخے وی۔ او دیوبل سرہ دایسے متعارضی وی چہ تطبیق
 او چہ پکین آسانہ نہ وی۔ او بتول دیوبل سرہ چہ قوت او ضعف کین برابر
 وی۔ او یولہ پہ بل باندے ترجیح و رکول ہم آسان نہ وی۔

پہلویس۔ اضطراب پہ خوف قسم دے؟

جواب۔ اضطراب پہ دوہ قسم دے۔ یو اضطراب پہ متن کین او
 دویم اضطراب پہ سند کین۔ کلا اضطراب نہ یو راوی نہ وی، او کلا نہ
 کینو راویان نہ وی۔ کلا دیوشی پہ کین کولو کین اضطراب وی، او کلا
 پہ درستو کولو کین۔

پہلویس۔ دقتہ راویانو مخالفت چہ داعترضی سبب دے، پہ خوف قسم دے؟

جواب ۱۔ دامخالت تقریباً پہ اووہ قسم دے (۱) پہ اسناد (سند بیانولو)
 کین اختلاف (۲) پہ متن کین مخالفت (۳) دحدیث پہ الفاظو کین دکوی میا
 زیادتوالی مخالفت (۴) پہ ورا ندے یا پہ روستو ذکر کولو کین اختلاف (۵) کھ
 یا نہایت کول (۶) بدلول (۷) دراویانو پہ نومونو کین یا دمتن پہ اجزاء او تکرر
 کین غلطی کول، یا ددے پہ شانے نورے غلطیاے۔ پہ دے تولو صورتونو
 کین حدیث تہ مضطرب حدیث وائی۔

تپوس ۱۔ د مضطرب حدیث حکم تہ دے ؟

جواب ۱۔ کہ تعارض ختمول ممکن وی او تطبیق (جمع کول) پکین یکدیشی خو
 بنہ، کفہ بیائے حکم دادے چہ توقف پکین پکار دے۔

تپوس ۲۔ کہ پہ یو راوی دوہم بہت لکیدے وی، دہم روایت تہ تہ نوم وائی؟
 جواب ۲۔ کہ روایت تہ پہ یقین سرہ نوی کرے، اوہمے دوہم پہ طریقہ
 تہ کرے وی۔ او دقراٹنو او غوٹخانو تہ دوہم پتہ او لگی، او دغہ شان
 پکین نورہم دلے علتونہ موجود وی، نو ددایے راوی روایت تہ معل

وٹھ کیری۔

تپوس ۳۔ دراوی دوہم بہ شکہ پتہ لگی ؟

جواب ۳۔ دغہ روایت تمام طرق جمع کولو سرہ دراوی دوہم پتہ یکدیشی،
 او دا حدیث پہ فن کین دتولو تہ گران او مشکل کار دے۔ ددے ویہ نہ دے
 ددے صرف ہفتہ کس لکولے شی چہ دیں پوہہ وی، حافظہ تہ بنہ دیر وی۔

او درویدانو اوحدیشو دس تیر نه بنه خبر وی۔ تکه مخکنینی اوچت اوچت
 عالماں چه په امام دارقطنی کے سلسلہ ختمہ ده۔

تپوس :- دروید دسوء حفظ (یعنی خرابہ حافظہ) کے مطلب دے ؟
 جواب :- سوء حفظ دیتہ وائی، چه دروید غلطیائے د صواب (رہا)
 نہ اوسو اوہیرہ کے د حفظ (یاد سائل) نہ زیات وی، او یا ورسو برابر
 وی۔ او کہ داسے وی چه غلطی اوہیرہ قریہ ککہ ککہ واقع گیری۔ نو ددے
 اعتبار نشہ، تکه چه دداسے غلطی اوہیرہ نہ حول ہم خالی نہ وی، او
 پکرے صواب (رہا) او حفظ او اتقان کے زیات وی۔ او غلطی اوہیرہ
 کے کم وی۔ نو داسے راوی تہ سنی الحفظ (بدے حافظے والا) نہ ویلے گیری۔

تپوس :- د سنی الحفظ (بدے حافظے والا) راوی حکم تہ دے ؟
 جواب :- کہ چرے سوء حفظ ہمیشہ وی۔ نو داسے راوی روایت
 معتبر نہ دے۔ او کہ ککہ ککہ وی، ہمیشہ نہ وی۔ د اختلاط (گہو و کیدل)
 یا د بوداوانی پہ وجہ سرہ وی، یا پہ سترگو پروفندشی، یا د کو موکتا پروف
 نہ چه کے روایت کوئی، ہنہ ضائع شوی وی۔ نو پہ دے صورتی نو بن
 راوی تہ مختلط وائی، اوس کہ چرے داپتہ نکیدے شی چه دادا روایتونہ
 کے د اختلاط نہ مخکن بیان گیری۔ او دادا کے د اختلاط نہ دوستوانی
 کوم روایتونہ چه کے د اختلاط نہ مخکن بیان گیری، ہنہ بہ معتبر وی۔ او
 کوم چه کے د اختلاط نہ دوستو بیان گیری، ہنہ بہ معتبر نہ وی۔ او پکرے

داپتہ نشی نگیدے، نو بیا دھخہ دریا تو نو حکم دادے چہ توقف بہ پکن
کبری، ہاں کہ پدے تو ان صورتوں کو کن ددخہ روایت شواہد او متابع
موجود وی، نو د اعتبار پہ درجہ کن بہ قبول وی۔

پنجم باب

دخیز واحد دقوت او ضعف پہ اعتبار سرہ دقتوں پہ بیا کن
پوس۔ صحیح حدیث کوم یو دے ؟
جواب۔ ہر ہخہ حدیث چہ عادل او کامل الضبط راوی پہ متصل سند
سرہ نقل کرے وی۔ اوھر مقصد د شدوذ او علتوں نہ پاک وی، ہخہ تہ
صحیح حدیث وائی۔

پوس۔ حدیث صحیح لذاتہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ صحیح حدیث پہ تعریف کن چہ کوم صفتوںہ ذکر شو، کہ
دا طول پہ حدیث کن موجود وی۔ نو ہخہ تہ حدیث صحیح لذاتہ وائی۔

پوس۔ حدیث صحیح لغیرہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ کہ حدیث صحیح لذاتہ د صفتوں نہ خہ کہے بیا ہوندے
شی۔ یعنی ہخہ طول صفتوںہ پکن پورہ موجود نہ وی، خود کنز و طرق
پہ وجہ سرہ دا نقصان پورہ کیشی، نو پدے صورت کن دے حدیث
تہ صحیح لغیرہ وائی۔

پتویس ۱۔ حدیث حسن لذاتہ کوم یوحیث ؟

جواب ۱۔ کہ کہے اونقصان صرف دراوی پہ طبعا کین وی، نو دیتہ حسن لذاتہ وائی۔

پتویس ۲۔ حدیث حسن لغیرہ کوم یوحیث دے ؟

جواب ۲۔ ہرہذہ حدیث چہ دھنے پہ ضعیف کیدو کین توقف وی۔ خود قرائنو او دکنہو طریقو پہ وجہ سرہ راجح او قابل قبول او کوش، نو دیتہ حسن لغیرہ وائی۔

حدیث غریب

پتویس ۳۔ دغریب حدیث خہ معنی دہ ؟

جواب ۳۔ غریب د صفت مشبہ صیغہ دہ، پہ لغت کین ہذہ چاۃ وئیے شو خوک چہ یواجے وی۔ او دخیلو خیلوانونہ لرے وی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کین غریب ہذہ حدیث تہ وائی، چہ دھنے راوی یو کسی وی۔ کہ د حدیث پہ تہولو یا بعضو طبقو کین یو راوی وی، نو دیتہ غریب حدیث وائی، او کہ پہ بعضو طبقو کین دیونہ زیات شو، بیا ورتہ ہم غریب وئیے کین ی، انکہ چہ پدے فن کین د اقل (کم) اعتبار وی، نکہ د عزیز حدیث د پارہ شرط دے، چہ دھنے دوہ راویان وی، کہ پہ تہولو طبقاتو کین وی او کہ پہ بعضو طبقاتو کین۔

پوچھیں۔ غریب مطلق یا فرد مطلق کوم یو دے ؟

جواب۔ فرد مطلق دادے، چہ غرابت پہ اصل سند کین یعنی دسند
پہ اخیر کین صحابی طرفہ وی۔ یعنی چہ دسند پہ اخیر کین راوی یورک
اوس کہ دا غرابت پہ توالو طبقو کین پاتے وی، اوکڑا یوشے وی۔

دغریب مطلق مثال | حدیث "انما الأعمال بالنیات" چہ راوی نے صرف
حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دے، محدثینو دیتہ غریب مطلق وٹیلے دے۔

پوچھیں؟۔ غریب نسبی یا فرد نسبی کوم یو دے ؟

جواب۔ غریب نسبی ہفہ حدیث تہ وائی، چہ غرابت نے دسند پہ
مینکین وی۔ یعنی ہفہ روایت چہ پہ اصل سند کین نے دیو نہ زیات راویان
روایت کری۔ او بیا ددقہ راویانو یو راوی منفرد شی۔ یعنی یو راوی نے روایت
کری۔

دغریب نسبی مثال | مالک عن الزہری عن أنس "أن النبي ﷺ دخل

مكة وعلي رأسه مغفر" یہ دے روایت کین امام مالک دزہری نے
یوحے راوی دے۔ او دے حدیث تہ محدثینو فرد نسبی وٹیلے دے۔

دفرد نسبی وچہ تسمیہ | فرد نسبی ورتہ پہ دے وچہ وائی، چہ فرد (یوحے
والے) دیو راوی پہ نسبت مرہ دے۔

د فرد نسبی قسمونہ

پوچھیں۔ فرد نسبی پہ خو قسمہ دے ؟

جواب ۱۔ یہ خلوص قسم دے۔

اول ہذا روایت چہ ثقہ راوی پکن متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "لہر"
 "ثقة إلا فلان"

دویم ہذا چہ یو خاص راوی د بل خاص راوی نہ متفرد وی۔ اگر کہ دفعہ
 بل راوی نہ پہ گنڑو طریق سرہ دفعہ روایت شوے وی، لکہ محدثین چہ وائی
 "تفرد فلان عن فلان"

دویم ہذا چہ پہ ہفتہ بہن دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان متفرد وی، لکہ
 محدثین وائی، "تفرد به أهل مكة أو الشام"

خلوص د اچہ دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان دیو بنار یا دیوے علاقہ د
 راویان نہ متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "تفرد به أهل البصرة عن
 أهل المدينة أو تفرد به أهل الشام عن أهل الحجاز"

د غریب حدیث نوں قسمونہ | محدثینو غریب حدیث بسند او متن پہ
 لحاظ سرہ پہ دوہ قسمہ تقسیم کیے۔

(۱) غریب متناً او سنداً :- یعنی ہذا حدیث چہ متن کے یو اے یو راوی روایت
 کرے وی۔

(۲) غریب سنداً نہ متناً :- ہذا حدیث چہ متن کے دیو مصابہ کر او روایت کرے
 وی او مصابہ کر او نہ صرف او صرف یو راوی روایت کرے وی، د غریب حدیث
 ددے دویم قسم پہ بارہ کین احام تو مذی وائی "غریب من هذا الوجه"

تپوس :- مقبول حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مقبول حدیث هغه ده ، چه دهغه دراوی رښتیا ویل په دروغو باندې زیاتیا وی . مقبول حدیث حکم دادے ، چه هم ترے استدلال واجب دے . او هم پرے عمل کول واجب دی .

تپوس :- مردود حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مردود حدیث هغه ده . چه دهغه دراوی دروغ ویل په رښتیا ویلو باندې زیاتیا وی . مردود حدیث حکم دادے چه نه ترے استدلال جائز دے ، او نه پرے عمل کول جائز دی .

تپوس :- ضعیف حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- ضعیف په لغت کښ دقوی ضد ته وائی . او ضعیف په دوه قسمه ده .
(۱) حسن ضعیف (۲) معنوی ضعیف . حدیث په فن کښ د معنوی ضعیف نه بحث کیږی . د محدثینو په اصطلاح کښ ضعیف حدیث هغه ده ، چه د حسن حدیث صفات پکښ موجود نه وی ، یعنی د حسن حدیث د شرطونو نه پکښ یو شرط نه وی . مکه علامه بیقونی ” په خپله منظومه کښ وائی :
وکل ما عن رتبة الحسن قصر فهو الضعیف وله اقسام کثر

د مدلس بحث

تپوس :- مدلس حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مدلس حدیث هغه ده ، چه د سند نه دراوی غور زیږد ل

پتا وی پتہ ہے نہ نکلی۔ یعنی راوی دیوداسے شیخ نہ چہ دھنہ زمانہ ہے
 موتہ فی وی او ملاقات ہے ورسہ ثابت وی، دھنہ نہ دیوداسے روایت
 کہی، چہ اورید لے ہے ترے نہ وی۔ خود اگمان وی چہ اورید لے یہ ہے
 وی۔ نکہ اووائی "عن فلان" او یا اووائی "قال فلان" دیتہ "تدلیس فی
 الاسناد" وائی

دقہ لیس قسمونہ

تیسویں۔ تدلیس پہ خو قسمہ دے؟

جواب۔ تدلیس پہ درے قسمہ دے، اول تدلیس فی الاسناد (پہ سند
 بنی تدلیس) نکہ چہ مخکن ذکر شو، یعنی دھیلے زمانے دیوداسے راوی
 نہ روایت او کہی چہ ملاقات ہے ورسہ شوے وی سماع ہے ترینہ ثابتہ
 نہ وی، خو دسماع گمان وی۔

(۲) دویم تدلیس فی الشیوخ :- یعنی خیل استاذ پہ داسے نفہ یا کنیت یا لقب
 یا نسبت یا صفت سے ذکر کول، چہ یہ ہنہ سے مشہور نہ وی۔ تردے
 چہ پیشندہ ہم نشی۔

(۳) دریم تدلیس تسویہ :- ہنہ دا چہ خیل شیخ خود ذکر کہی، خود استاذ
 استاذ یا دھنہ نہ پورقہ راوی ذکر نہ کی، ددے وچہ نہ چہ دغہ یا خوس
 ضعیف وی، او یا ورگوسہ وی کم عمر والہ وی۔

دویم صورت دادے، چہ خیل استاذ خو ہے ثقہ وی، خو پہ داسے

لفظ سرہ روایت اوکری، چہ دلیل استاذ نہ دسماع احتمال لری، داصرہ
دخیل حدیث و تحسین دپارہ کوی۔ اودا دتدلیس تسوید بدترین قسم دے۔

تپوس :- مرسل خفی کوم یو حدیث دے ؟

جواب :- مرسل خفی هے تہ وائی، چہ راوی دیو داسے شیخ نہ روایت
اوکری، چہ زمانہ هے یوہ وی، خود ملاقات هے ورسرہ پتہ نہ لگی، او
روایت پہ داسے لفظ سرہ اوکری، چہ دسماع کماں پوے کیہی۔

تپوس :- دمدلس او مرسل خفی پہ میٹککن هے فرق دے ؟

جواب :- مدلس هے حدیث تہ وائی، چہ راوی هے دداسے شیخ نہ
روایت کری، چہ ملاقات خود هے ورسرہ ثابت وی، خود احادیث هے
ترسہ نہ وی اوریدے۔ او مرسل خفی هے حدیث تہ وائی، چہ راوی
هے دداسے شیخ نہ روایت کری، چہ زمانہ هے یوہ وی، خود ملاقات
هے ورسرہ ثابت نہ وی۔ مقدمہ اعلام السنن ص ۱۷ طبع قدیم

دمرسل قسمونہ

تپوس :- مرسل پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- مرسل پہ دوہ قسمہ دے،

(۱) مرسل جلی :- هے داچہ دراوی غور زیدل دسند نہ ظاہر وی۔

(۲) مرسل خفی :- هے داچہ دراوی غور زیدل دسند نہ بشکارہ نہ وی۔

بلکہ پتہ وی۔ او راوی هے پہ داسے رینٹ روایت کری، چہ دمروی هے

(۱) چاند چہ روایت کوی (سروے معاشرت (دیوے زمانے کیدل) ثابتی۔
 خود ملاقات کے ورسرہ پتہ نہ کی، کوم محدثین چہ مرسل پہ مدلس کبن
 شاملوی، ہنویا مدلس دا تعریف کیے۔ چہ مدلس ہفہ حدیث نہ وائی۔
 چہ دراوی غور زبیل دسند نہ بنکارہ نہ وی پت وی بقدرت اللہ منہ طبع جید

مدلس او مرسل خفی پہ میٹکبنی بوبل فرق

ارسال خفی کو او واو او مدلس دواہ دیو دا سے شیخ نہ روایت کوی،
 چہ سماع کے ترے ثابتہ نوی۔ خو پہ دا سے لفظ سروے ذکر کری، چہ دسماع
 احتمال وی پکبن، کلمہ دا سے ہم اوشی چہ مدلس نور حدیث نہ ددغہ شیخ
 نہ اوریدی وی خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے، لیکن ارسال خفی
 کو او واو ددغہ شیخ نہ ہیٹ نوی اوریدی، نہ کے ترینہ دا روایت اوریدے
 وی او نہ نہ دینہ علاوہ نور روایتونہ، بلکہ صرف ملاقات کے ورسرہ
 ثابت وی یا معاشرت۔ تیسیر مصطلح الحدیث ص ۶۹

د تدلیس نور قسمونہ پہ بل طرن

(۱) تدلیس فی الاسناد دادے چہ راوی دیو دا سے شیخ نہ روایت اوکری
 چہ سماع کے ترے ثابتہ وی، خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے،
 او نہ کے دسماع صراحت کہے وی۔

(۲) تدلیس تسویہ، دا سے چہ راوی دخیل شیخ نہ روایت اوکری۔ او
 دوو ثقتہ راویانو پہ میٹکبن چہ کوم راوی ضعیف وی، ہفہ ذکر نہ کری۔

یعنی شیخ نے ثقہ وی اور ضعیف راوی نہ لے روایت کرے وی، اور ہذا
ضعیف راوی دہل ثقہ راوی نہ روایت کرے وی، حدیثیں ہذا ضعیف
راوی دمیثہ اور یاسی اور ذکرے نکری، دپارہ ددے چہ خولے نے پہ
حدیث د ضعیف کیدو گمان اور نکری۔

(۳) تدریس فی الشیوخ ۱۔ ہذا دادے چہ راوی دواسے شیخ نہ روایت
اور کری، چہ نہ ہذا نہ لے سماع ثابتہ وی۔ خوخیل شیخ پہ داسے نوم یا
کنیت یا لقب اور یا صفت سرہ ذکر کری چہ پیش مذمتی۔ تیسرے المصطلح ۸۱ تا ۸۹

شپنم باب

مونہ تہ در رسید لو د قسمونو پہ بیان کن

پیس ۱۔ مونہ تہ در رسید لو پہ لحاظ سرہ حدیثو خوقسمونہ دی؟
جواب ۱۔ پہ دوہ قسمہ دی۔

(۱) متواتر حدیث چہ پہ دیوہ طرقو سرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔

(۲) خبر واحد ۱۔ چہ پہ یو خوطر قوسرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔

حدیث متواتر

پیس ۲۔ حدیث متواتر کوم یو دے؟

جواب ۱۔ متواتر د اسم فاعل صیغہ دہ د تواتر نہ، اور تواتر پہ لغت

کبریٰ پر لہ پے تہ وائی۔ نکہ ویلے شیخ "تواتر المطرأی تتابع نزولہ" یعنی

بار بار پر لہ پے اووریدو۔ اور حدیثونو پہ اصطلاح کبریٰ متواتر ہذا

حدیث تہ والی چہ دومرہ گنڑو خلق روایت کرے وی، چہ پہ دروغو باندے
دھغوی جمع کیدل محال وی۔ یعنی متواتر ہفہ حدیث یا ہفہ خبر تہ والی، چہ پہ
ہر طبقہ کینے دومرہ دین خلق روایت کری، چہ دھغوی پہ دروغو باندے
اتفاق محال کتے کیری۔

دحدیث متواتر شرطونہ

پتیس پہ۔ دحدیث دمتواتر کیدو شرطونہ خودی ؟

جواب پہ۔ دحدیث متواتر پہ تعریف کین دغور کو لونہ دا معلومیری
چہ تر شو پہ یو حدیث کین شلور شرطونہ موی موند لی شوی نو کتے ہفہ ہفہ
”حدیث تہ متواتر غشی وٹیلے کیدے۔“

(۱) اول شرط دادے چہ روایت کوئی کی گنڑ کسان وی۔ دکم نہ کم کسانو
پہ تعداد کین اختلاف دے۔ لیکن دہیفے محدثینو پہ نیز کم نہ کم لس کسان دی۔
(۲) دویم شرط دادے، چہ دراویانو داکثرت او دیر والے دستہ پہ تولی
طبقہ کین موجود وی۔

(۳) دریم شرط دادے، چہ دومرہ گنڑ وی، چہ پہ دروغو باندے تے اتفاق
عام تہ محال وی۔

(۴) شلورم شرط دادے چہ دغہ حدیث یا خبر دلسوس شتی پیر بارہ کین وی، لکہ
چہ وٹیلے کیری ”سمما اودرأینا اولمنا“ یاد دے پشلے نور۔ او کہ چرے
پہ یو عقلی اس باندے دلالت کری، لکہ حدوٹ عالم، نو ہفہ حدیث او خبر تہ متواتر وی۔

د حدیث متواتر حکم

تیسری۔ حدیث متواتر حکم دے دے ؟

جواب۔ حدیث متواتر حکم دادے، چه په هغه سره مکمل یقین پیدا کیږي

او مخاطب ته په حناو باندې مجبوره کیږي۔ که څنگه چه یو څه سره په خپلو

سترگو او دیني، او په هغه کین ورس ته هیڅ شک نوي، دغه شان متواتر حدیث

یا خبر چه په کوم شی دلالت کوي، په هغه کین څه شک نه وي، د متواتر قول

قسمونه قبول او معتبر دي، او د هغه درواړو یا نو حالات لټولو ته حاجت نوي۔

فائدہ دا خبره پیژندل پکار دي، چه د یقین پیدا کیدلو دوه معنی دي،

اول دا چه د بل طرف احتمال بانکل نه وي، نه د دلیل په وجه سره او نه

د عقل۔ دویم دا چه د بل طرف احتمال د دلیل په وجه سره ختم شي، خو

عقلی احتمال باقی وي۔

حدیث مشهور هم د یقین د پیدا کولو فائدہ ورکوي، یعنی یقین پرې

پیدا کیږي، خو په دویمه معنی سره چه د بل طرف عقلی احتمال موجود وي۔

د متواتر قسمونه

تیسری۔ متواتر حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب۔ په دوه قسمه دے (۱) متواتر د لفظ په اعتبار سره (۲) متواتر

د معنی په اعتبار سره۔ متواتر د لفظ په اعتبار سره هغه حدیث ته وائی،

چه لفظ او معنی دواړه د متواتر مسجع ته رسیدلي وي۔ که حدیث

”من کذب علی متعمداً فلیتبوأ مقعده من النار“ چہ اویاؤ خولوشا
 صحابہ کرام روایت کریدے۔ او متواتر د معنی پہ اعتبار سرہ ہفتہ حدیث
 تہ وائی، چہ صرف معنی او مطلب تہ دتواتر مرتبہ تہ رسیدی وی۔ تکہ
 ددعا دپارہ داسونہ اوچتول (رفع الیدین) تقریباً سل حدیثونہ دپیغیر علیہ السلام
 نہ روایت شوی، اوپہ ہریو کین ددعا دپارہ داسونہ اوچتول و ذکر دے۔
 سرہ ددے چہ ہریو حدیث د مختلفہ واقعہ پہ بارہ کین دے، او یواحے دتواتر
 حد تہ نہ رسی، خو پہ ہریو کین ددعا پہ وخت کین داسونہ اوچتول و ذکر
 دے۔ او دتواتر حد تہ رسیدے دے۔ تدییب الراوی (۱۸۰/۲) تیسیر المصطلح من

خبر واحد

تپوس ۱۔ خبر واحد کوم یو دے ؟
 جواب ۱۔ خبر واحد ہفتہ حدیث یا خبر تہ و نیلے کین ی، چہ روایت کوئی تکہ
 تہ یو وی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کین خبر واحد ہفتہ حدیث تہ وائی
 چہ دمتواتر حدیث شرطونہ پکین جمہ نہ وی، کہ یوکس روایت کرے وی۔
 او کہ دیروایو تہ دے۔

د خبر واحد حکم

تپوس ۱۔ د خبر واحد حکم دے ؟
 جواب ۱۔ د خبر واحد نہ علم نظری او استدلالی ثابتین ی، یعنی خبر واحد
 ہم دیقین فائدہ ورسکوی، خو ہلہ چہ د حدیث پہ قولو طرقو کین غور و فکر

اوشی اود اثابتہ شی، چہ پہ سند او عتن کین ے دھیت قسمہ قسم او عیب نشہ۔

دخبر واحد قسمونہ

پتوس ۱۔ خبر واحد پہ حق قسمہ دے ؟

جواب ۱۔ خبر واحد در او یا نود تعداد پہ اعتبار سے پہ درے قسمہ

دے۔ (۱) مشہور (۲) عزیز (۳) غریب

پتوس ۱۔ حدیث مشہور حق مطلب دے ؟

جواب ۱۔ مشہور پہ لغت کین معلوم او ظاہر تہ وائی، لہ دے وچ نہ

ہر شے چہ مکمل ظاہر شی، ہنہ تہ مشہور وئیے کیری۔ او دھدینو پہ اصطلاح

کین ہنہ حدیث تہ وائی چہ روایت کوئی کے درے یا در یونہ زیات وی۔ او

دقواتر مرتبہ تہ نہ وی رسید لے۔ تکہ دا حدیث "ان ادلہ لایقبض العلم

التراعا ینتزعہ" الدیث

پتوس ۱۔ مشہور عرفی کوم حدیث تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مشہور عرفی ہنہ دے چہ پہ خلق کین مشہور شی۔ او د

اصطلاحی مشہور شرطونہ پکین موجود نہ وی۔ کہ پہ یو سند سے وی

او کہ پہ دیر و سرہ۔ او یا کے دسر سند نہ وی۔ مشہور عرفی کلمہ صحیح

وی او کلمہ غلط۔

پتوس ۱۔ مستفیض حدیث کوم یو تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مستفیض داسم فاعل صیغہ دہ دباب استفعال نہ، او د

”فاض یفیض“ د بهید لو په معنی راغلې - یعنې په لغت کېن خورشوی شي ته وائی .
 او په اصطلاح کېن کله د مشهور په معنی استعمالېږي ، یعنې د مشهور مراد د ده -
 او د بعضو محدثینو په نیز د مستفیض خاص د ده او مشهور عام د ده . که
 چه په مستفیض کېن شرط داد د ده چه د سند دواړه طرفونه برابر وي ، او
 په مشهور کېن د شرط نشته . او د بعضو محدثینو په نیز د معاملېر کېن
 ده . چه مشهور ته خاص او مستفیض ته عام وائی .

حدیث عزیز

تپوس په عزیز حدیث څه ته وائی ؟

جواب په عزیز د صفت مشبهه صیغه ده - د ضرب یضرب یا سمع یسمع
 د باب نه ، د ضرب یضرب نه د کم او نادر په معنی د ده - او د سمع یسمع
 نه د قوت او شدت په معنی د ده . نو کوم حدیث ته چه عزیز وخیلېږي
 یار کم والی په وجه سمع یا د قوت په وجه سمع ، چه په گټر و طرفو سره ثابت
 وي . او د محدثینو په اصطلاح کېن عزیز حدیث هغه د ده چه دواړو پل
 د سند په ټولو طبقو کېن د دوو نه کم نه وي . او که په یو طبقه کېن
 د دوو نه زیات شي نو څه پرواه نشته - خو دا ضروري ده ، چه په هر
 طبقه کېن د دوو نه کم نه وي -

د عزیز حدیث مثال بخاری او مسلم د حضرت انس رضی الله عنه روایت نقل
 کړې ” قال قال رسول الله ﷺ لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه

من ولده وولده والناس أجمعين“ او ہم دا حدیث امام بخاریؒ و حضرت ابوہریرہؓ کہ نقل کرے۔ محدثین دے حدیث تہ عزیز و ثیلے دے۔ لکھ چہ و حضرت انسؓ نہ دا حدیث دوہ کسان یعنی قتادہ او عبد العزیز بن صہیب روایت کرے۔ او نہ قتادہ نہ شعبہ او سعید روایت کرے۔ او عبد العزیز نہ اسماعیل بن علیہ او عبد الوارث روایت کرے، او بیا دے دواہو نہ یوحنا پلے روایت کرے۔

او و باب

د مقبول خبر او دھے د قسمونو پہ بیان کن

تیوس :- خبر مقبول تہ تہ وائی ؟

جواب :- خبر مقبول تہ حدیث تہ وائی، چہ محدثین قبول کرے وی او رد کرے تہ نہ وی ۔

تیوس :- خبر مقبول پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- خبر مقبول پہ طور قسمہ دے۔ (۱) صحیح لذاتہ

(۲) صحیح لغیرہ (۳) حسن لذاتہ (۴) حسن لغیرہ

تیوس :- صحیح لذاتہ پیش نہ کلو تہ دہ ؟

جواب :- صحیح پہ لغت کن جوہ تہ وائی ۔ دا پہ حقیقت کن دہن

دیارہ استغالیہری ۔ او مجازاً تہ حدیث تہ وائی ۔ چہ کمزور تہ نہ

پاک وی ۔ او پہ اصطلاح کن تہ حدیث تہ وائی، چہ سند تہ

۱۔ اولہ تراخیر پورے متصل وی - اور دے راوی نہ نقل شوے وی،
 چہ عادل او ضابط وی - او ہفہ دے دھان پشان د عادل ضابط راوی
 نہ نقل کوی، او د ہیث قسمہ شذوذ یا علت و پکین نہ وی -

(الف) دستہ متصل کید لو مطلب دادے چہ ہر راوی دھان نہ دیورتہ
 راوی نہ پٹیلہ دا حدیث اغیستے وی - او دستہ تراخیر پورے ہم د غہ
 شان وی -

(ب) درآوی د عدالت مطلب دادے چہ ہر راوی د مسلمان او عاقل
 او بالغ وی - نہ فاسق وی او نہ ترے دمروت نہ خلاف حقہ کار شوے وی -
 (ج) درآوی د ضبط مطلب دادے چہ تام الضبط وی، پہ یادو وی او
 کہ د کتاب نہ -

(د) د علم شذوذ مطلب دادے چہ ثقہ راوی دھان نہ د (او ثق)
 زیات ثقہ راوی مخالفت نہ وی کرے - او کہ مخالفت دے کرے وی
 فوہفہ حدیث تہ شاذ وائی -

(۲) د عدم علت مطلب دادے چہ حقہ علت پکین نوی - او علت د
 محدثینو پہ نیزد ہفہ پتا سبب تہ وی ییلے کیزی - د کوم پہ وجہ سرہ
 چہ پہ حدیث اعتراض کیزی - اکی کہ پہ ظاہرہ حدیث د حقہ علت نہ
 پان وی -

د صحیح لئانہ شرطونہ | پیوس - د حدیث صحیح لئانہ شرطونہ خودی ؟

جواب ۱۔ پنہ دی تہہ حکین تیں شو، یعنی (۱) دسند متصل کیدل
 (۲) دراوی عدالت (۳) دراوی ضبط (۴) دشذوذ نہ پاکیدل
 (۵) دھر قسم علت نہ پاکیدل۔

دھیم لڈاٹہ مثال

تپوس ۱۔ دھیم لڈاٹہ مثال تہہ دے ؟
 جواب ۱۔ دھیم لڈاٹہ مثال دادے، تہہ امام بخاری پہ خپل کتاب
 دھیم بخاری کن ذکر کئے۔ ”حدثنا عبد الله بن يوسف قال أخبرنا
 مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جابر بن مطعم عن أبيه قال سمعت رسول
 الله ﷺ قرأ في المغرب بالطور“ بخاری کتاب الاذان (واحدیت دھیم دے
 تہہ چہ سند تہہ متصل دے۔ اوہراوی دخیل شیخ نہ سماع کپیدہ، اوہ
 امام مالک او ابن شہاب اوہ ابن جبریں پہ ”عن“ سرہ روایت دسند
 د اتصال دپارہ نقصان نہ دے۔ تہہ چہ دوئی مدلسین نہ دی۔ بل
 تہول راویان تہہ عادلان او ضبط والادی۔ او د علت او شذوذ نہ
 ہم پالے دی۔ بل نہ پہ دیکھن تہہ علت شتہ۔ او نہ دھان نہ دپورہ
 روایت سر متعارض دے۔

دحدیث دھیم لڈاٹہ حکم | ددے حدیث حکم دادے، چہ دحدیثیو او
 فقہاء او اصولیونو پہ نیزد پہ دے یاندے عمل واجب دہے۔ تہہ چہ
 دھیم حدیث دشریعت ددلیلونو نہ یو دلیل دے۔ او عدلمان لہ پرے

عمل پر مبنی ہو دل جائز نہ دی۔

تیسری :- صحیح لغیرہ شہ حکم دے ؟

جواب :- صحیح لغیرہ ہم ہذا حدیث حسن لذاتہ دے اکلہ چہ پہ بل طریق سرہ روایت کہے شہ ۔ کہ داول طریق پشانے وی یا لذینہ اوچت وی ۔ نوذیتہ صحیح لغیرہ وائی ۔ او داخکہ چہ پہ دیکنی صحت دسند پہ وجہ سرہ نہ دے رائے بلکہ دیل طریق دمیلاوہلو پہ وجہ سرہ رائے محکمہ درتہ صحیح لغیرہ وائی ۔

صحیح لغیرہ مرتبہ دے حدیث مرتبہ دحسن لذاتہ نہ اوچتہ او د صحیح لذاتہ نہ لاندے دہ ۔

تیسری :- صحیح لغیرہ مثال بہ شہ وی ؟

جواب :- کہ دا حدیث 'محدثین عمرو عن ابی سلمة عن ابی هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لولا اُشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة' دا حدیث د محدثینو پہ نیزد صحیح لغیرہ دے ، دا حدیث امام ترمذی پہ کتاب الطهارة کین ذکر کرے دے ۔ او امام بخاری او امام مسلم د 'ابوالنناد عن الامرج عن ابی هريرة' نہ نقل کرے ۔ دابن صلاح د قول مطابق محمد بن عمرو بن علقمہ تہ چہ دے حدیث راوی دے ، بعضے محدثینو ربینین و بیلی ، او بعضے محدثینو پوسے دسوا حفظ اہمیت نکولے او بعضے محدثینو ورقتہ ثقہ و بیلی دی ۔ اوکلہ

چہ واحدیت پہ یو بل طریق سرہ ہم روایت شوے۔ نو دے پہ میل ویدو
 سرہ دسو، حفظ ہفہ اعتراض ختم شو۔ اوحدیت دصحیحہ درجہ تہ اور سیدلو۔
 تپوس ۱۔ تاسو ویلی چہ کلہ حدیث حسن لذاتہ پہ یو بل طریق سرہ چہ
 داؤل پشائے وی۔ یاد ہفہ نہ اوچت وی، سرہ روایت شی۔ نو ہفہ صحیحہ
 لغیرہ شی، اوس حسن لذاتہ کوم یوحدیت دے ؟

جواب ۱۔ حسن لذاتہ ہم ہفہ صحیحہ لذاتہ دے، خو یو شرط پکن نہ
 موندے کیہی، یعنی دراوی ضبط کمزورے وی، لکہ حافظ ابن حجرؒ وائی۔
 "فان خف الضبط فالحسن لذاتہ" شرح نمبر ۲۱

حدیث حسن لذاتہ حکم | حسن لذاتہ دصحیحہ لذاتہ پشائے دے، یعنی عمل
 کول پرے او دلیل نیول ترے لازم دی۔ اگر کہ دصحیحہ لذاتہ نہ پہ مرقہ
 کن کم دے۔ حکم چہ تو او محدثینو ترے ہم استدلال کیہی دے۔ او ہم
 ئے پرے عمل کیہی دے۔ او اکثر او اصولیونو او فقہائو رائے دارہ چہ
 حدیث حسن لذاتہ محبت دے۔

حدیث حسن لذاتہ مثال

تپوس ۲۔ حدیث حسن لذاتہ مثال خہ دے ؟

جواب ۱۔ حدیث حسن لذاتہ مثال دامام ترمذیؒ دا حدیث دے۔

"حدثنا قتیبہ حدثنا جعفر بن سلیمان الضبی عن ابی عمر الجونی عن ابی بکر
 بن ابی موسیٰ الأشعری قال سمعت ابی بکر العذری يقول قال رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم ان ابواب الجنة تحت ظلال السيوف، ترمذی ابواب فضل الجہاد (ص ۲۹۸)
 دا حدیث حسن لذاتہ دے، اُنکے چہ وجعفر بن سلیمان نہ علاوہ نوربول
 راویان ثقہ دی۔ او جعفر بن سلیمان صرف "صدوق" دے، ثقہ نہ دے۔
 لدے وجہ نہ حدیث دھیمہ دمرتبہ نہ او غور زیدی، او حسن شو۔

حسن لغیرہ

پتوہ ۱۔ حسن لغیرہ کوم حدیث دے ؟
 جواب :- ہر ہذا ضعیف حدیث چہ پہ ہفتے کبن ضعیف د راوی د
 فق او کذب (دراوغ) پہ وجہ سے نوی، او پہ دیرو طریقہ سے روایت
 شوے وی۔ نو دیتہ حسن لغیرہ وائی۔
 د حسن لغیرہ مرتبہ | حسن لغیرہ پہ مرتبہ کبن د حسن لذاتہ نہ کم دے
 او کہ چہ د دوامی پہ متنبی تقاض راشی۔ نو حسن لذاتہ پہ پہ حسن لغیرہ
 مقدم وی۔

د حسن لغیرہ حکم | د حسن لغیرہ حکم دادے، چہ دلیل نیول ترے
 جائز دی۔

د حسن لغیرہ مثال | د ترمذی دا حدیث "شعبۃ عن عاصم بن عبد اللہ
 عن عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ عن أبیہ أن امرأة من بنی فزارۃ تزوجت
 منی نعلین فقال رسول اللہ ﷺ أرضیت من نفسك ومالك بنعلین؟
 قالت نعم فأجاز" د دینہ رو ستوا امام ترمذی وائی "وفی الباب عن

عروانی ہریرۃ وعائشۃ وابی حذرہ " پہ دے حدیث کنن عاصم بن عبید اللہ
دعا فیئہ پہ لحاظ سرہ ضعیف دے، او امام ترمذی "دینہ حسن وئیلی دی،
ٹھکہ چہ پہ کنن، ملر قو سرہ روایت شوی دے۔

پتوس ۱۔ د محدثینو د دے قول "صحیح الاسناد" او "حدیث صحیح" پہ
میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ ہوشتہ، د "حدیث صحیح الاسناد" مطلب دادے چہ دے
حدیث سند صحیح دے، خو کید یشی چہ پہ حدیث کنن خہ شدوذ او یا
خہ علت موجود وی۔ او د "حدیث صحیح" مطلب دادے۔ چہ د صحت
بول شرطہ کنن موجود دی۔

پتوس ۲۔ د محدثینو د دے قول "حدیث حسن الاسناد" او "حدیث
حسن" پہ میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ پہ دے دواہو کنن ہم خرق دے، کوم چہ د "صحیح الاسناد"
او "حدیث صحیح" پہ میخ کنن گئی تیر شو، یعنی د "حسن الاسناد" پہ وجہ
سرہ حدیث حسن کید ے فشی، کید ے فشی، چہ حدیث د سند پہ اعتبار
سرہ حسن وی۔ او د متن پہ لحاظ سرہ ضعیف وی۔

پتوس ۳۔ امام ترمذی "یاد نور و محدثینو د دے قول "ہذا حدیث
حسن صحیح" خہ مطلب دے ؟ ٹھکہ چہ د صحیح تعریف یو دے۔ او د حسن
تعریف بل۔

جواب :- یہ تعلق کتب میں جواب چہ حافظ ابن حجرؒ اور علامہ سیوطیؒ
 خوش کی یاد ہے۔ ہذا داد ہے۔ (۱) چہ کہ حدیث دو یاد دو نہ زیادت
 سند و زوی، خود یو سند پر اعتبار سے حسن دے اور بدل سند پر اعتبار
 سے صحیح دے۔

(۲) او کہ دھند حدیث یو سند و یو مطلب کے داد دے، چہ بعض
 محدثین پر نیز۔ واحدیت صحیح دے۔ اور بعض پر نیز حسن۔ دے
 معلوم میں چہ دو واپس پر چہ کو لو کتب دے اختلاف طرفہ اشارہ دے۔
 چہ دے حدیث پر بارہ کتب و علما فی دو قولہ دی، یو و حسن او بل
 صحیح۔ او یا ما چہ و یونکی نہ د ترجیح وجہ معلوم نہ دے، شک دوارہ
 چہ کو، او حسن صحیح، وائی۔ واللہ اعلم

اتر باب

حدیث د تحمل او ضبط او ادا پر بیان کتب

تپوس :- تحمل او ضبط حدیث خہ تہ وائی ؟
 جواب :- تحمل د محدثین پر نیز د معتبر شرطوں سے استاد نہ
 حدیث اخستوتہ وائی / او ضبط دیتہ وائی، چہ خہ کے استاد نہ
 اور بدنی وی۔ ہذا داعی یاد کری، چہ توری تہ یہ نہ شان دے تعلیم
 ورا کوہ شی۔

پہ دے خبرہ خان پوہہ کول پکار دی ، چہ دا اصول حدیث عالمانو پہ دے
 بارہ کئی ہر زیات کوشش کرے دے ، چہ پیغمبر علیہ السلام حدیث چہ د
 اسلام دویم بنیاد دے ۔ پہ مکملہ طریقہ سرخ خلقو تہ اوردی ۔ او حدیث
 ضبط او تحمل د پارو تے شرطونہ ایبنی دی ۔ او حدیث ضبط او تحمل تے د
 نور و علمونو د ضبط او تحمل نہ بالکل جدا کپیڈے ۔ د پارو د دے چہ د
 پیغمبر علیہ السلام د علم نورو تہ پہ رسولو کئی نہ ہیتر قسمہ نقصان رافشی ۔ او
 لہ حدیثو نہ د خلقو باور ختم نہ شی او حدیثو منکرینو تہ چہ بھانہ پد لاس ورتی ۔
 تیویس :- حدیث پہ تحمل کئی اسلام او بلوغ شرط دے اوکند ؟
 جواب :- صحیح مذهب دا دے ، چہ اسلام او بلوغ ورلہ شرط نہ دے ۔
 خود صحیح او غلط پہ میٹکئی د فرق کولو صلاحیت شرط دے ، لیکن بل
 چا تہ درسولو پہ رخت کئی پہ راوی کئی د اسلام او بلوغ شرط دے ، نکہ
 د راوی د شرطونو پہ بیان کئی ورا ندے تیر شی ۔

تیویس :- د حدیثو اوردیل (سماع) پہ چہ عمر کئی مستحب دی ؟
 جواب :- پہ دے بارہ کئی مختلف قولونہ دی ۔ خو صحیح قول دا دے
 چہ د بالحد اود پورے پہ رخت کئی چہ د انسان حافظہ پد داسے وخت کئی
 سنہ مضبوط ۔ او تیز وی ۔ د حدیثو اوردیل دیں مناسب تہ چہ
 ضروری دی ۔ داسے نہ تکہ نق صبا خوبز پہ درس نظامی کئی ، چہ سہ دے
 پہ ستر گورد ند شی ، پہ خوبز و نو کو پڑ شی او غابن تے اوئی ، پس

لہ ہفتہ حدیث اوریدل شروع کری۔ اوہنہ ہم پہ زنگونو صفی صرف
پہ شپنومیاشتو کبی۔

تپوس۔ د تحمل حدیث خوش طریقے دی ؟

جواب۔۔۔ عموماً پہ زمانہ کبی د تحمل حدیث طریقہ دادہ، چہ د حدیث
کتابونہ د پوہہ او ماہر استاذ نہ اووائی۔ لیکن د معتقدینو پہ نیزد یعنی
د کتابونو د تصنیف د زمانے نہ مخکن د تحمل اتہ طریقہ وی۔

(۱) د استاذ نہ چہ یث اوریدل۔ ہفتہ داہہ چہ استاذ حدیث لولی، او شاگرد
کے اوری۔ استاذ کے پہ یادو لولی او کہ د کتاب نہ۔ د غہ شان کہ طالب صرف
اوری، او یا اوری ہم او حدیث نیکی ہم۔ یوشے دے۔

(۲) د استاذ پہ مخکن لوستل۔ د اکثر د محدثینو پہ نیزد دیتہ عرض وائی،
طریقہ کے دادہ، چہ طالب حدیث لولی او شیخ کے اوری، کہ طالب چنلہ
لولی، او کہ د سبق پہ مکر و کبی یو کس لولی، او بل کے اوری۔ د وارہ
یوشے دے۔ او پہ دیکن ہم شہ فرق نشہ، چہ پہ یادو کے لولی او کہ
لہ کتاب نہ۔ مکہ شرنک چہ پہن زمانہ کبی کیری۔

(۳) د شیخ نہ د ہفتہ د روایاتو اجازت اغستل، کہ استاذ صرف زبانی اجازت
ورکری او کہ او یکی ورلہ، یوشے دے۔ مکہ یوشیخ چاتہ اووائی، چہ قاتہ اجازت
دے لہا نہ صحیح بخاری روایت کوئے شہ۔

(۴) متادلہ۔۔۔ متادلہ دیتہ وائی، چہ یو استاذ چالہ د خیلور وایتونو کتاب

ورکری، او ورتہ او وائی، چہ داخما د فلذکی شیخ روایتونہ دی، دا قہ طمانہ نورو
 تہ روایت کرہ (بیان کرہ) او کتاب ورلہ د عاریت یاد ملکیت پہ طوہ ورکری۔
 او د ہفہ سرہ ے پی پی دی، چہ ہفہ ترے خان لہ نقل اوکری۔ او کہ صرف
 کتاب ورکری او ورتہ او وائی چہ داخما اوریدی روایتونہ دی۔ او نور
 خہ اونہ وائی، نو دا ہم د مناولہ یو قسم دے۔

(۵) کتابت :- کہ استاذ خیل اوریدی روایتونہ پخپلہ او یکی، یا ے پہ بل
 چا او یکی، او چالے ورکری۔ نو دے تہ کتابت وائی۔ کہ دروایت کو لو اجاٹا
 ے ورکری وی اوکنہ، پہ دوار و صورتون کن طالب روایت کو لے شی۔
 (۶) اعلام :- اعلام دیتہ وائی، چہ شیخ طالب تہ او وائی، چہ دا حدیث یا
 دا کتاب عا اوریدی حدیثونہ دی۔ پہ دے صورت کن چہ ترخو ے د
 روایت کو لو صراحت نہ وی کرے، او اجازت ے نہ وی ورکری، روایت
 کو لے جائن نہ دی۔ محکمہ چہ کید یثی چہ پہ دے کتاب یا حدیث کن
 خہ خل او نقصاوی۔

(۷) الوصیۃ :- وصیت دادے، چہ شیخ د مرگ پہ وخت کن یا پہ سفر
 د تلو پہ وخت کن وصیت اوکری۔ چہ خالہ کتابونہ یو کتاب نورو تہ
 روایت کرہ۔ پہ دیکن صیح مذهب دادے چہ لہ دغہ شیخ نہ پہ دے
 طریقہ روایت کو ل جائن نہ دی۔ محکمہ چہ د کمٹی اوزیاتی احتمال لری۔ او
 شیخ پخپلہ نشستہ چہ د ہفہ نہ تپوس اوکری شی۔

(۸) الْوَجَادَةُ ۱۔ د "وَارِیْہ" نیرسہ۔ مصدر ہے "وجد" دے، اود موندلو
 پہ معنی راجی (اگرچہ دالفظ "وَلَد" اوجلی دے، لہ عربی نہ دے اوریدے
 شوے) وجادہ دیتہ وائی۔ چہ طالب دشینہ میکی شوی شہ حدیثونہ بیامونی،
 اولہ ہفے نہ روایت کول شروع کری، اوحال دادے، چہ نہئے لہ دفعہ
 شینہ نہ سماع شتہ اونہ ورتہ دفعہ لہ طرفہ اجازت۔ دو جادہ یہ طور
 روایت کولو کین یوقسم انقطاع موجودہ دہ، خوبیا ہم دحدیثونہ عالمانو
 ددے قسم روایت کولو اجازت ورکریدے، خود روایت کولو پہ وقت
 کین ورلہ داضروری دی چہ اووائی "وجدت بخط فلان"، او قرأت بخط فلان
 کذا، او بیاروستوسند ذکر کری۔

قیوس ۱۔ کہ طالب دشینہ نہ حدیث اوریدی وی، اوسے ہل نہ روایت
 سکری نوٹنکہ یہ وائی ؟

جواب ۱۔ د "سمعت" یا "حدثنی" پہ صیغہ سرہ بہ روایت کوی۔ او
 "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کین بہ پہ اخبارنی "سرہ۔ او داجازت پہ
 صورت کین بہ پہ لفظ "انباتی" سرہ روایت کوی۔ اودمذکرے داوریدی
 پہ صورت کین بہ پہ "قال لی او ذکر لی" سرہ روایت کوی۔

قیوس ۲۔ د "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کین بہ پہ کومہ
 صیغہ سرہ روایت کوی ؟

جواب ۱۔ بنہ دادہ چہ اووائی "قرأت علی فلان" یا "قرئی علیہ

وَأَنَا أَسْمَعُ فَأَقْرِبُهُ" او "حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ" ہم و یٰیے شیء او مشہورہ دادہ
چہ صرف "أَخْبَرَنَا" او وائی۔

تپوس :- د شیخہ د اجازت دی رکوعی پہ صورت کین پہ کومہ صیغہ سے
روایت کوی ؟

جواب :- سبہ دادہ چہ او وائی "أَجَازَ فُلَانٌ" او کہ "حَدَّثَنَا لِحَازَةً"
یا "أَخْبَرَنَا لِحَازَةً" او وائی نو ہم تہیک دہ۔ لیکن دمتاخرینو پہ نیز دہ
پہ دے حالت کین ، پہ "أَمَّا نَا" روایت کوی۔

تپوس :- د مناولہ پہ صورت بہ پہ کوے صیغہ اولفظ سے روایت کوی ؟
جواب :- دہولو نہ غورہ طریقہ دادہ بچہ "ناولنی" یا "ناولنی وَأَجَازَ نِي"
او وائی۔ او کچرے "حَدَّثَنَا مَنَاوِلَةً" یا "أَخْبَرَنَا مَنَاوِلَةً" او وائی نو ہم جائز دی۔
تپوس :- د کتابت پہ طور د اغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- د کتابت صراحت بہ کوی او "کتاب إلی فلان" یا "حدثنی فلان
کتاباً" او یا "أَخْبَرَنِي فُلَانٌ كِتَابَةً" بہ وائی۔

تپوس :- د اعلام پہ طور د اغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کین بہ وائی "أَعْلَمَنِي عَلِيٌّ بِكَذَا"

تپوس :- دو صیت پہ طور د اغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کین بہ وائی "أَوْحَى إِلَيَّ فُلَانٌ بِكَذَا" یا "حَدَّثَنِي فُلَانٌ بِكَذَا"
تپوس :- دو جاد پہ طور د اغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟

جواب ہے۔ یہ دے صورت کتب بہ "وحدت بخط فلان کذا" یا "قرأت
بخط فلان کذا" وائی۔

پہلی سی: دادا دالفاظ و دیگر دپارہ د حدیثو خاص خاص اصطلاحات
دی۔ ہند کوم کوم دی؟

جواب ہے۔ حدیثو دیگر تکی اکثر لاندہ یعنی اصطلاحات استعلاوی۔

(۱) "ثنا" یا "نا" د "حدثا" پہ خائے (۲) "اُنا" یا "اُرنا" د "اُخبرنا" پہ خائے۔
(۳) "ح" دیو سند نہ بل سند تہ د اووختو پہ وخت کہن چہ لوستونکے تے "حا" لوائے۔
(۴) د "قال" حذف کول یعنی نہ ذکر کول د سند پہ میٹکین د اختصار پہ وجہ۔ سوہ
دے چہ لوستونکی نہ تے لوستل ضروری دی۔ نکہ "حدثنا عبد اللہ بن یوسف
أخبرنا مالك" پر دپکین لوستونکی نہ ضروری دی۔ چہ "قال مالك" اورائی۔
کہ داسے نوی، نو داکھان بہ پیدا شی، چہ گئے عبد اللہ بن یوسف او مالک
دواہو یوکس تہ حدیث بیان کریدے، او دحذف حرف تے دمیضہ حذف
کریدے۔ احوال دادے، چہ دبا نکل غلطہ خبر دہ۔ ہدغہ شان "اُہ"
ہم د سند داخیر نہ د اختصار پہ وجہ حذف کوی، خود دے لوستل ہم
ضروری دی۔ نکہ "عن ابی ہریرۃ قال" لوستونکی نہ پکار دی چہ "عن
ابی ہریرۃ اُہ قال" اورائی۔ کہ داسے نوی نو دابہ ترے لازمہ شی، چہ راوی
بہ دابو ہریرہ د طریقہ ویلی وی او ابو ہریرہ بہ نہ وی وئیے۔ اورا ہم غلطی
دہ۔ (خلاصہ تیسیر القسطم بز ۱۵۵ تا ۱۶۴)۔

نهم باب

د بعضے نورو اصطلاحاتو په بیان کین

تپوس د دروایت د قبیله د دپاره بنیادی شرطونه خودی ؟
جواب د جمهوریت د شینو او نقیصو په نيزه دوه دی ، یو عدالت او دویم
ضبط .

(۱) د عدالت مطلب داده ، چه راوی مسلمان وی ، عاقل او بالغ وی . او د فسق
او مروت خلاف اسباب پکښ نه وی .

(۲) د ضبط مطلب داده ، چه راوی د حق راوی یا نو مخالفه نکړی . او دغه
شان د سوء حفظ ، سببه غلطو ، غفلت او هر ونځه دوهم نه پالوی .

تپوس د دروایت د عدالت د پېژندلو طریقه څه ده ؟

جواب د دروایت عدالت په دوو طریقو سره پېژندل کېدای شي .

(۱) یو داچه د تعدیل ټول عالمانو هغه ته عادل وئیلوی ، یا له دوی
نه یو کس ورته عادل او وائی .

(۲) دویم داچه په عامو خاصو مسلمانانو کښ د هغه عدالت مشهور

وی . اوس که داچه عدالت او په خلکو کښ د هغه تعریف په عالمانو کښ

مشهور وی نو هغه چا تعدیل ته حاجت نشته . که څلور واړه امامان

(امام ابو حنیفہ او امام مالک او امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمہم اللہ تعالیٰ)
 او حدیث مشہور امامان یعنی سفیان ثوری الثقفان بن عیینہ او امام
 او زری او امام عبد اللہ بن مبارک رحمہم اللہ تعالیٰ یا ددوی پشائے نور
 دایسے مشہور امامان - تیسیر المصطلح ص ۱۴۵ -

تیسویں :- دراوی ضبط دمعلومولو خہ طریقہ دہ ؟

جواب :- دادایسے چہ دثقہ راویانوسرہ ے اکثر موافقت وی ،
 او مخالفت ے دیرکم وی - او کہ چرتہ خال خال مخالفت وی ، نو خہ
 پروا نہشتہ خو کہ دثقہ راویانوسرہ ے مخالفت زیات وی ، نو دابہ
 دھنہ پہ ضبط کین نقصان وی - او روایت بہ ے داستدلال قابل
 نہ وی - تیسیر المصطلح ص ۱۴۶ -

تیسویں :- پہ اصول حدیث کین دلفظ "جرح" او "تعدیل"
 بیابیا ذکر راخی ددے خہ مطلب دے ؟

جواب :- دجرح لفظ مصدر دے - او پہ لغت کین درخی کولو
 پہ معنی راخی ، او پہ اصطلاح کین جرح دیتہ وائی ، چہ دراوی
 عہودہ ذکر شیء نکہ دحافظے حرا بیتیا او دعدالت نہشتولے او
 دتقری کہے ، او دثقہ راویانوسرہ مخالفت او ددروغو تہمت پرے نکیدل -

او تعدیل "ہم مصدر دے ، او پہ لغت کین ے محقق دادہ چہ
 چاہے عادل ویل یا دچاہے عدالت بیانول - او پہ اصطلاح کین تعدیل

دچا عدالت بیا نولو او در اوی نور صفتونه نکه ضبط او تقوی او مرتا
 او دثقه راویانو موافقت ذکر کولو ته وائی، نو د جرح او تعدیل مطلب
 داشوچه در اوی ضعف (کمزوری) او قوت بیا نولو، چه دهغه په
 وجه سره دهغه روایت یار د کینزی او یا قبلینزی - د جرح او
 تعدیل حاث له مستقل الفاظ او شرائط او مرتبه او حکونه دی -
 په دغه وړه رساله کین د دغه تفصیلاتو ذکر کول مشکل دی -

تیوس :- د غریب الحدیث څه معنی ده ؟

جواب :- غریب په لغت کین هغه چاته وائی - چه له خپلو خپلوانو
 نه لرې وی (نکه مسافر) نو د غریب الحدیث مطلب داشوچه معنی
 د مشهوره نه وی - او خلق تره واقف نه وی - او په اصطلاح
 کین غریب الحدیث د حدیث هغه الفاظونه وائی چه معنی نه ښکاره
 او ظاهره نوی، او د کم استعمالیدو په وجه سره پرې سې نه پوهیږي -
 د دغه مثالونه د حدیث په کتابونو کین په شماره دی -

تیوس :- د "معکم الحدیث" او "مختلف الحدیث" څه مطلب ده ؟

جواب :- (۱) معکم په لغت کین مضبوط ته وائی، او په اصطلاح
 مېنی هغه حدیث ته وائی چه مقبول وی، او بل حدیث ته د دغه
 پشان مخالف نوی - احادیث نبوی اکثر همدغه شان وی -

(۲) "مختلف الحدیث" هغه حدیث ته وائی چه د بل مقبول حدیث نه

مخالف وی۔ او پہ اصطلاح کنن ہذا مقبول حدیث تہ وائی چہ دہل
مقبول حدیث نہ مخالف وی۔ او دد وارو پہ یتھ کنن د عالمافو پہ یتھ
تطبیق او جہ ممکنہ وی۔

د مختلف الحدیث مثال [حدیث "لا عدوی ولا طيرة....." چہ
امام مسلم روایت کریدے، مخالف دے د ہذا حدیث "فر من
المجذوم فراراً من الأعداء" چہ امام بخاری روایت کریدے۔ د
اول حدیث نہ معلومیں، چہ ہیٹھ یومرض متعدی نہ وی۔ یعنی د
یونہ پہ بل باندے نہ کی۔ او ددویم حدیث نہ دا معلومیں چہ
جذام (یومرض دے چہ پہ ہٹے کنن دانسان د بدن نہ خوبہ دور پیری
او غورن پیری) متعدی مرض دے۔

دد وارو حدیثونو پہ یتھ کنن د جہ کولوطرقہ [معدثیتو ددے دوارو
پہ یتھ کنن۔ جہ داسے کریدہ چہ دترمذی حدیث (پہ کتاب القدرکن)
"لا یعدی شیئاً" او د بخاری حدیث (پہ کتاب الطب کنن) "فن أعدی
الاول" (یعنی پہ اول اوین خارین چا ورپورے کرو) نہ معلومیں
چہ دمرض دمتعدی کیدو نفی صمیم دہ (یعنی دیونہ پہ بل مرض نہ کی)
خود جذام دمریض نہ دچ کیدو حکم ددے دپارہ دے، چہ سرے
پہ گناہ کنن مبتلا نشی۔ یعنی کہ حوالہ دداسے سری۔ چہ پہ جذام مرض
ناجورہ وی، پنجا کنن وی، او پہ ہذا ہم ہذا مرض اوکی۔ نوہے

نہ چہ داسرے دانگان اوکری چہ کئے دا دے بیمار پخوانی دپاتے
 کیدو پہ وچہ سرہ پر ماد ابیاری راپورے شوہ، او پہ دے گہات
 سرہ بہ گناد کار شی کہہ چہ فاجور تیا او جو تیا دواہرہ واللہ تعالیٰ
 پہ لاس کین دی۔ تیسیر المصطلح ۵۵-۵۶

تپوس ۱۔ د "مؤتلف" او "مختلف" خہ مطلب دے ؟
 جواب ۱۔ مؤتلف او مختلف ہند دو لفظو فو تہ وائی، چہ یوشا
 بیگلے شی۔ (نکہ چہ دیو بل سرہ تے الفت او تعلق وی) او پہ وینا کین جدا
 جدا وی۔ نکہ سلام (پہ تخلیف سرہ یعنی پہ لام ہاندے شد نہ لوستل) او
 سلام (پہ تشدید سرہ یعنی دلام پہ شد سرہ) او عمار (دعین پہ زیر
 سرہ) او عمار (دعین پہ زور سرہ) او بزار (پہ دوہ زے سرہ)
 او بزار (پہ زے او زے سرہ)

تپوس ۱۔ متفق او مختلف خہ تہ وائی ؟
 جواب ۱۔ دوہ یاد دوڑ نہ زیات دا ہے راویان چہ نومونہ تے
 یوشان وی۔ او دپلا را نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ أحمد بن
 منیر او أحمد بن عبد اللہ۔ یا دا ہے چہ خیل او دپلا را نو نومونہ تے
 یوشان وی، او دنیکو نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ خیل بن
 أحمد چہ پہ دے نوم یا ندے گتڑ کسان دی، خود نیکو نو پہ نومونو
 کین تے فرق دے۔ ہمدغہ شان کہ پہ کینت (نکہ ابو عبید اللہ) کین یوشا

وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی۔ یا یو بنار یا علاقہ نہ پہ نسبت کنب
(مکہ بصری یا کوئی یا شامی) یو شان وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی، یا
آقب ءے یو شان وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی۔ دے تلو قسمونو
متفق و مغرق وائی۔

تپوس :- متشابهہ تہ وائی ؟

جواب :- متشابهہ پہ لغت کبن تہ وائی، چہ معنی او مطلب ءے ہنکار
او ظاہر نہ وی۔ او دھرتینو پہ اصطلاح کبن دیتہ وائی، چہ ددو یا ددو فہ ذریعہ
دراویانو نومونہ یا ءے دپلارانو نومونہ پہ بیکو کنب یو شان وی، او پہ تلفظ
او وینا کبن ءے فرق وی یعنی جداجدا وی۔ مکہ محمد بن عقیل (دعین پہ دعین سرہ)
او محمد بن عقیل (دعین پہ زور سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ دعین
سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ زور سرہ) پہ اول مثال کنب دراویانو
نومونہ یو شان دی، او دپلارانو نومونہ ءے یو شان بیکو کنبی، خو پہ
تلفظ (ویلیو) کبن ءے فرق دے۔

دخہ شان پہ دویم مثال کنب دراویانو دپلارانو نومونو کنب فرق نشہ،
او دراویانو ددومونو پہ تلفظ (وینا) کنب فرق دے۔ خو پہ لیکلو
کبن ءے فرق نشہ۔ محکمہ چہ دزور او زیں اعتبار نشہ۔ اکش دیکلو پہ
وخت کنب غور زیں۔

تپوس :- مہمل تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مومل پہ اکت کبن هغه شی توئی، چه پی ینبود ے شوقی۔
 او ظاهره وی۔ او پہ اصطلاح کبن دیتہ وائی، چه دداسے دو راویانو
 نہ روایت اوشی، چه نومونه ئے یوشان وی، یائے دپلارانو نومونه
 یوشان وی، یائے کنیت یوشان وی او یائے لقب یوشان وی۔ او پہ
 دواہو کبن دفرق دپارہ هغه شی ذکر نوی۔ نکه امام بخاری ددو کسانو
 نہ چه ددواہو نوم احمد دے روایت کی ییے، یو احمد بن وهب دے
 او دویم احمد بن عیسی دے، لیکن پلدر طرفتہ ئے ورلہ نسبت نہ دے کرے۔
 پہ داسے صورت کبن کہ دواہو راویان ثقہ وی، خو خیر دے، خو کہ دواہو
 یایو پکبن ضعیف وی، نو بیا پکبن ضرر دے۔

اسم باب

دموضوع او انداز او ترتیب پہ لحاظ سرہ دکتا یونو دقسمونو پہ بیان کبن
 تپس ۱۔ دموضوع او اسلوب (انداز) او ترتیب پہ لحاظ سرہ دکتا یونو
 پہ غور دی ؟

جواب ۲۔ حدیثو عالمانو دموضوع او ترتیب وغیرہ پہ لحاظ سرہ
 حدیث کتا یونہ پہ لاندینی قسمونو تقسیم کریدی۔

① جامع | محدثینو پہ اصطلاح کبن جامع هغه کتاب تہ وائی۔
 چه حدیثو قول قسمونہ پہ هغه کبن موجود وی۔ نکه دعتیدوسرہ

متعلق حدیث، اور احکام، اور رقائق، اور خوارق، تحکک اور سفر
 اور قیام اور تاریخ اور سی اور فتنو اور تفسیر اور مناقب اور عیوب و سر
 متعلق حدیثونہ۔ دھدیثو عالمانو پہ دے آتہ فنونو کین پہ ہر فن کین
 خان لہ خان لہ جدا جدا کتابونہ بیکلی دی۔ اوہریو لہ عے خاص نوم
 ایسے دے، نکہ "علم التوحید والصفات" پہ دیکین د عقیدو سر متعلق
 حدیثونہ ذکر کوی۔ نکہ امام بیہقی "کتاب الاسماء والصفات" پہ نوم
 کتاب بیکلے دے، او پہ دیکین د عقیدو سر متعلق حدیثونہ راوری دی۔ او
 دغہ علم الآداب او علم التفسیر او علم السبق او علم المناقب او علم السیر
 ہم دی۔ نکہ "جامع الصحیح البخاری" او "جامع الترمذی" چہ الہ و اہر فتون
 پکین ذکر شوی دی۔ چا دا آتہ و اہر فنون پہ شعر کین جہہ کی دی۔
 سیر و آداب و تفسیر و عقائد رقائق و اشراط و احکام و مناقب

(۲) مسند دھدیثو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ د
 صحابہ کرامو پہ ترتیب سرہ پکین احادیث جہہ کی دے شوی وی۔ کہ دھری
 تمبی پہ اعتبار سرہ وی او کہ دھابی داول اسلام راوریو پہ اعتبار
 سرہ وی، او یاد ہریو د نسبت د شرافت پہ اعتبار سرہ، نکہ مسند احمد بن
 حنبل او مسند ابی یلی او مسند دارمی او مسند ابی حنیفہ او مسند ثانی
 او مسند حمیدی۔

(۳) معجم دھدیثو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ حدیث

سے دشمنی (استاذان) پہ ترتیب سے ذکر کی گئی۔ کہ ممکن وقت
 کید و یہ اعتبار سے دی او کہ دحروف، بھی یہ اعتبار سے۔ او یا د علم او
 تقویٰ پہ فضیلت کین یو شان کید و یہ اعتبار سے۔ خو اکثر دحرف
 بھی یہ اعتبار سے دی۔ کہ دطہرائی دریوارہ معاجم (معجم کبیر، او معجم
 صغیر او معجم اوسط) او معجم اسماعیلی۔

(۴) سنن | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی چہ پہ فقی
 ابوابو باندے مرتب وی یعنی طہارت او صلوٰۃ او زکاۃ او روزہ شر
 اخیر پورے قول ابواب پکین وی۔ کہ سنن نسائی، سنن ابی داود،
 سنن ابن ماجہ او سنن بیہقی وغیرہ۔

(۵) جزء | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی۔ چہ پہ
 ہفہ کین دیو کسی یاد یو خاص موضوع سے متعلق احادیث جمع وی۔
 کہ جزء حدیث ابی بکر او جزء حدیث مالک یا جزء قرآن الفاتحہ خلف الإمام او
 جزء رقم الیدین او جزء الیق۔

(۶) رسالہ | پہ جامع کین چہ کوم اتہ فنون وی۔ کہ ممکن ذکر شنو
 کہ دوغہ اتہ فنون نہ پہ یون باندے کتاب او یکے شی، ہفہ تہ رسالہ
 ویلے شی۔ پہ دے بارہ کین دحافظ ابن حجر او علامہ سیوطی د یرشہ
 رسالے دی۔

(۷) اربعین | (خلوینت حدیثونہ) کہ دیو موضوع سے متعلق یا د

مختلفو موضوعاتو سره متعلق په یو سند سره یا په کثیرو سندونو سره
ثلاویثت حدیث جمع کړی۔ نو هغه ته اربعین وائی، او چم هغه اربعینات
راځي۔ دامام نووی اس حدیث د ټولو نه زیات مشهور دی۔

(۸) **عرائب** د محدثینو په اصطلاح کین هغه کتاب ته وائی، چه په
هغه کین دیوشیم (استاذ) تفردات راجع کړي شوي وی۔ یعنی دا
تفردات دده استاذ دنورو شاگردانو سره نه وی۔

(۹) **العلل** علل هغه کتابونه وائی، چه په هغه کین دمتن یا د
حدیث دسند علت بیان شوي وی۔ که "کتاب العلل للإمام الترمذی"
او کتاب علل ابن ابی حاتم او کتاب علل یحیی بن معین

(۱۰) **اطراف** هغه کتاب ته وائی، چه محدث په هغه کین د حدیث
اولنې یا اخرینې حصه ذکر کړي او باقی پرېږدي۔ خو د حدیث سند
مکمل ذکر کړی۔ که "تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف" تالیف مزی

(۱۱) **مستدرک** هغه کتاب ته وائی چه په هغه کین حدیث په هغه
سندونو سره ذکر وی، په کو موسی چه امام بخاری او امام مسلم سمیت
نیولې وی۔ خو پخپله دده دواړو امامانو دغه مصنفیت په وجه سره
دغه حدیثونه په خپلو کتابونو کین نه وی ذکر کړي۔ که دحاکم مستدرک۔
خو دا خبره پیرنډل ضروری دی۔ چه د مستدرک ټول حدیثونه دبخاری
او مسلم په شرط باندې نه وی۔ دده وجه نه دحاکم یو حدیث ته دمجیم

وہیوں نے یہ غلطہ اعتبار نہشتہ ترخوچہ امام زہبیؒ دہنے تصدیق او
موسستہ نہ وی کری۔

(۱۲) مستخرج [د حدیثوں پہ اصطلاح کن ہفہ کتاب تہ وائی، چہ د

یو بل کتاب د حدیثوں د ثابتولو د پارہ او نیکی شی۔ او پہ ترتیب او
متنوں او اسناد پہ طرقو کن ہم ددغہ بل کتاب خیال او ساتلے شی اس
ددغہ کتاب مصنف پکن نوی ذکر شو۔ بلکہ ددغہ مصنف شیخ یا دہفہ
دشیخ شیخ ذکر شو۔ وی۔ نکہ د ابو عوانہ مستخرج پہ صحیح مسلم
باندے چہ صحیح ابی عوانہ ورقہ ہم وائی۔ او د اسماعیلی مستخرج پہ صحیح
بخاری باندے چہ صحیح اسماعیلی ورقہ ہم وائی، او د ابو نعیم اصفہانی
مستخرج پہ صحیح بخاری او مسلم دواور باندے۔

تپوس ۱۔ د حدیثوں پہ شرح کن پہ کوم قسم شرح کئی کی باندے
اعتماد او یقین کولے پکار دی؟

جواب ۱۔ شاہ عبد العزیز محدث دہلویؒ فرمائی، دا خبرہ پڑنل
ضروری دی۔ چہ د حدیثوں پہ شیخو او توجیہاتو کن رنگارنگ اولہ
ہر قسم رطب و یابس (لواندہ او اپج یعنی کمزوری او صحیح) ہر شے
راغلی۔ اوس ددایے کسافو پیش ندگو ضروری دہ چہ پہ دے سلسلہ
کن پہ ہفوی باندے اعتماد او یقین وی۔ او د ہفوی د کتابوں
نہ فائدہ اگستہ کیدے شی۔

امام نوویؒ او فی السنہ البغریؒ او ابو سلیمان الخطابی دہو لو
 شافعی علماؤ نہ زیات معتد دی۔ او درویٰ خبر سے پہ دے بارہ
 کین دیرے کرہ او پخ دی۔ خصوصاً دینویؒ "شرح السنہ" پہ
 فقہ حدیث از حدیث دہ مشکلاتو پہ جوابونو کین کافی شافی دہ۔
 لکہ "مصابیح" او "مشکاة" شرحہ ہم ددینہ حاصلین دی او د
 امام نوویؒ شرحہ دصحیح مسلم او دخطابیؒ دابوداود شرحہ معالم السنن
 ہم دیرہ دکار شرحہ دہ۔ او امام طحاویؒ چہ پہ تمامو حنفی عالمانو کین د
 حدیث پہ شرحہ کین اول غیب دے، او دہنہ کتاب "معانی الآثار"
 دحنفیانو دستاویز دے۔ او ابن عبد البرؒ پہ تمامو مالکی عالمانو کین
 ممکن دے، او دہنہ کتاب "استذکار" او "تہید" پہ دے
 سلسلہ کین یادگار دے۔ کہ ددے خلقو کتابونہ پہ لاس راشی۔
 نو د متأخرینو عالمانو تشویشونو او تکلفاتو نہ بہ سرے بیغہ
 شی، (عجالتاً نفع ملے)

دصحیح والی او مشہور تیا پہ اعتبار سرہ حدیثو دکتابونو قسمونہ

تیسویں :- دحمت او شہرت او قبولوالی پہ اعتبار سرہ حدیث
 کتابونہ پہ حقو قسمہ دی ۹

جواب :- دشاہ ولی اللہؒ محدث دہلوی دوینا مطابق حدیثو
 دکتابونو شلور طبقے (۱) قسمونہ) دی - ہنہ وائی چہ حدیثو دکتابونہ

د صحت او شهرت او قبولیٰ په اعتبار سره په ثلثو قسمه دی -

نویس، د صحت او شهرت او قبولیٰ دلته څه مطلب دے ؟

جواب (۱) د صحت مطلب دادے، چه مصنف د دے خبر څه خیال ساتی وی، چه صحیح یا حسن ذکر کړی. او که لدینه علاوه نور حدیثونه ذکر کړی نو پکار دی چه په هغه حدیث کې، ضعف او غرابت او علت او شذوذ بیان کړی. ځکه چه که ضعیف او غریب او معطل حدیث راوړی خو چه ورسره ورسره د هغه حال بیان کړے وی، نو خیر دے -

(۲) د شهرت مطلب دادے چه محدثین په هر زمانه کښ د هغه چه روایت کولو او ضبط او مشکل حل کولو او تخریج کولو کې مشغول وی د پاره د دے چه پټ پټه پکې پاتے نه شي -

(۳) او د قبولیٰ مطلب دادے، چه د حدیثو ناقدین (د کره او کوته جدا کولو والو) د دغه کتاب اثبات کوي، او اعتراض پرے نکوي. او د کتاب د مصنف حال د حدیثو د حالاتو د بیانولو په وخت کې ښائی. او فقهاء د دغه حدیثونو نه استدلال نیسی بغير د څه اختلاف او انکار نه.

اوله طبقه | په دے طبقه کې د حدیثو درې کتابونه دی -

(۱) موطا امام مالک (۲) صحیح بخاری (۳) صحیح مسلم، قاضی عیاض مالکی "د مشارق الانوار" په نوم کتاب د دے درې واړو

کتابونو دپاره شرحه بیکل دے۔ اوهم دا "مشارق الانوار" ددے درے
واړو دشرحه دپاره کافی دے۔

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت دادے، چه موطا د
صحيحينو دپاره بنياد دے۔ سره ددے چه په صحيح بخاري او په صحيح
مسلم کي دموطانه په خوشوچنده حديث زيات دي۔ خو بيا هم د
احاديثو دروايت طريقه او دراويانو تعيين او اعتبار او استنباط د
دموطانه ايزده کړے۔ او سره ددے چه دصحيحينو دپروخلاقو او تمامو
عالمونو خدمت کړے۔ خلاصه داچه ددے درے واړو کتابونو احاديث
دقولو حديثونو نه زيات صحيح دي۔ سره ددے چه په ددے درے
واړو کتابونو کي بعضو حديثو نه د بعضو حديثونو نه زيات صحيح
دي۔ نو داددے واړو کتابونه په اوله طبقه کي ايسنودل پکار دي۔

دويمه طبقه | هغه حديثو نه چه په ددے درے واړو مفتونو
(صحت او شهرت او قبولواي) کي دصحيحينو حديثو ته نه وي رسيدلي،
خو په ددے مفتونو کي صحيح ته نزديک وي۔ هغه د "جامع الترمذي"
او "سنن ابی داود" او "سنن نسائي" حديث دي۔ لکه چه ددے کتابونو
مصنفين په ثقه وای او حفظ او ضبط او حديث په فنونو کي په مهارت
مشهور دي۔ او په ددے خپلو کتابونو کي دغه تساهل او تساهل

نہ دے کرے، بلکہ چہ خورہ کیدے شوہ دھر حدیث حال او علتے
 فنکارہ کیدے، دے شپن وکتا بونو تہ "صباح ستہ" وٹیلے کیری۔
 او ابن الاثیر چہ یہ "جامع الاصول" ابن واشپن وارہ کتابو راجہ
 کیری۔ او دغریب حدیث شرحہ او دشکلاتو او رجالو ضبطے کرے۔
 او د حدیث نور متعلقاتے ہم ذکر کیری "سنن ابن ماجہ" ہے
 یہ صحاح ستہ کن نہ دے شمارے۔ او "موطا" ہے شپن م شمارے
 نو د اے صحیح کار کرے، "والحق معہ"۔ شاہ ولی اللہ "مسند احمد"
 او "سنن ابن ماجہ" ہم یہ دویمہ طبقہ کن شمارلی دی۔

دویمہ طبقہ | ہذہ حدیثونہ چہ د بخاری او مسلم د زمانے نہ منعکینی
 عالمانو یا د دوئی د زمانے عالمانو یا یہ دوئی پے ور پے عالمانو پچلو
 کتابونو کن روایت کیری، او د صحت خیالے نہ ہے سائلے۔ او دغہ
 کتابونہ پہ مشہور تیا او قبولوالی کن اولے او دویمے طبقے تہ نہ وی
 رسید لی، اگر کہ دغہ کتابونو مصنفین پہ علم حدیث کن تہمیں (زیات
 مہارت والہ) او ثقہ کیدو او عدالت او پہ ضبط باندے موصوف وی
 د دوئی پہ کتابونو کن حدیث حسن او صحیح او ضعیف بلکہ دلسے
 حدیثونہ ہم موند لے کیری چہ یہ ہفے دو وقع (دروغہ) تہمت لکیدے
 وی۔ او رجال (راویان) ہے بعضہ پہ عدالت سر موصوف وی،
 بعضہ مستور وی، او بعضہ مجہول۔ او دغہ حدیثونو پہ دیرہ

حصہ دفعتاً و عمل نہ وی۔ بلکہ نہ نہ یہ خلاف اجماع شریعہ وی۔ یہ
دفعہ کتابوں کے پختہ ہم فرق شدہ۔ بعض دفعہ نہ زیادت نوی دی۔

دوسرے طبقے کتابوں | دفعہ کتابوں کے نوی دی۔ مسند امام

شافعی، سنن ابن ماجہ، مسند دارمی، مسند ابی یحییٰ موصلی، مصنف
عبد الرزاق، مصنف ابی بکر بن ابی شیبہ، مسند عبد بن حمید، مسند ابی داؤد
طیالسی، سنن دارقطنی، صحیح ابن حبان، مستدرک حاکم، دیلمی کتابوں،
دعوائی کتابوں اور طبرانی تصانیف۔

خاورہ طبقہ | دفعہ حدیثوں کے یہ تیسرے شوق زمانوں کے دفعہ

نوم نشان ہم نہ و۔ اور متاخرین (روستو محدثین) روایت کریں۔
داحدیثوں نہ دو و حالو نہ خالی نہ وی۔ یا خوسلفوں (تیسرے شوق زمانوں)
دا لہوئی و، خود دے کہ اصل پہ لاں نو ورنے کے روایت کے
کریں یا کے ورنے کہ اصل موند و، خو کہ علت او اعتراض کے پکین
لیدے و۔ او پہ دے وجہ کے روایت کریں شہ۔ پہ دوا و صورتوں
کین دا حدیثوں دے جو کہ نہ دی، کہ پدے سر یوہ عقیدہ یا یوہ مل ثابت
کہیشی۔ دا سے قسم محدثین دیرے ذکر کریں دی۔ او طریقوں دل یا توالی
پہ وجہ پہ دے قسم کتابوں کے و، دھوکہ شو، او دتوان حکم
کے پرے او نگلو، او دیقین او قطعیت دپارہ کے دے حدیثوں نہ
دلیل او نیلو، او داو لے او دویمے او دریمے طبقے خلاف مذهب کے جوہر

کہو، یہ دانت قسم حدیثوں کو کن دیر زیات کتابونہ دیکھی شوی دی۔ دلتہ
ترے خہ کتابونہ شمارم۔

دخاوری طبع کتابونہ | دے طبع خہ کتابونہ دادی۔

کتاب الضعفاء د ابن حبان، د حاکم تصانیف، کتاب الکامل د ابن عساکر،
د ابن مردویه کتابونہ، کتاب الضعفاء د عقیلی، د خطیب تصنیفونہ، د ابن
شاهین تصنیفونہ، د ابن جریر تصنیف، د دیلمی فردوس، د ابو نعیم تصانیف
د جوزقانی تصنیفونہ، د ابن عساکر تصنیفونہ، د ابو التیمز او ابو نجار
تصنیفونہ،

تساہل او وضعہ (دروغ) پہ لاندیہ موضوعات کو کن زیادہ واقع شویہ
پہ مناقب (د چا تعریف کول) او مثالبو (د چا عیبونہ بیانول) او تفسیر او
شان نزول او تاریخ او دینی اسرائیلو حالات او د تیر و شو و پیغمبران
پہ قصو او دکر بلاد پہ واقعات او د خوراک خبالت او د خاوریو پہ
حالات کو کن او پہ طب (علاج) او رقی (دمول) او عزائم (د رغبت جسد)
او د دعاگانو او د قفلونو پہ ثواب کنی د اقسام احادیث راغلی دی۔ ابن
جویری پمچیل کتاب "موضوعات" کن پہ د اقسام حدیثونو اکثر اعتراض
کریدے، او کنویری نے ثابت کریدی۔ او دے پہ دروغو کیدو
نے د نیلونہ راوری دی۔ او کتاب "تزمیہ الشریعة" د دلتہ قسم
حدیثونو د رد د پارہ پورہ دے۔ او اکثر مجیبہ مجیبہ مسئلے لکھ

د پیغمبر علیہ السلام د مور او پلار صاحب د اسلام په باره کینی او د عبد الله بن عباسؓ نه د پښو د مسی روایتونه او دغه شان نور عجیبه عجیبه روایتونه په دے مخکین ذکر شوی کتابونو کین موندلے کینی۔ د علامه سیوطیؒ د تصنیفونو اور رسالو بنیاد هم په دغه کتابونو دے۔ بیا هم که خوک د دغه کتابونو د استفادے (فائده اغتیل) شوق لری۔ نو پکار دی چه دامام ذهبیؒ "میزان الاعتدال" او د حافظ ابن حجرؒ "لسان المیزان" دے د دے کتابونو در حالو (راویانو) حال معلومولو دپاره میخه وی۔ او د دے کتابونو د غریب حدیث د شرح او د مشکلا تو د توجیها تو او جوابونو دپاره ور له د شیخ محمد طاهر نجریؒ کتاب مجمع البحار کافی دے۔
(علامه عماد نافه از ص ۸۱ تالیف شاه عبدالعزیز دہلوی)

د حدیث د دروغ کیدو او در راوی د دروغ ش کیدو ونځ

پتوس۔ شاه عبد العزیز محدث دهلویؒ یوولس ذکر کړی دی هغوئی وائی، پوهه شته چه د حدیث د دروغ کیدو او در راوی د دروغ ش کیدو علامتونه او ونځې څو څیزونه دی؟

جواب۔ اول هغه چه د مشهور تاریخ نه خلاف او کړی۔

لکه داچه "عبد الله بن مسعود" د صفین په جند کین دا یی اووے، او حال داچه حضرت عبد الله بن مسعودؓ د حضرت عثمانؓ د خلافت

پہ وقت کتب وفات شوسے دے۔ داسے قسم دروغ او موضوعات
پہ لب شان غور و فکر سرہ معلومینہ۔

دویم داچہ راوی رافضی (شیعہ) وی، او دہمجا بہ کرامو بہ طعن
(اعتراض کول) کتب حدیث روایت کری۔ یا ناصبی (حضرت علی رضی
مخالفین) وی، او د اہل بیتو بہ طعن کتب حدیث روایت کری۔
و علیٰ ہذا القیاس یعنی ہر مذہب والا دلیل مذہب خلاف روایت او کری۔
دریم داچہ داسے شے روایت کری۔ چہ پہ تو لو مصنفینو باندے
دھنے پیش ندل او پہ ہننے عمل کول فرض وی او بیا ئے ہم صرف یو
کس روایت کری، نو دادے حدیث پہ دروغ کیدو باندے پختہ قرینہ
(دلیل) دے۔

خلوریم داچہ وقت او قرینہ ئے پہ دروغ کیدو باندے دلالت کوی۔ کہ
دعیات بن میمون پہ بارہ کتب راجی، چہ یوکل دعیاسی خلیفہ مہدی مجلس
تہ لاری، خلیفہ دغہ وقت دکو ترو پہ الوزولو کتب مشغول وو۔ غیات
داروایت بیان کری "لا سبق الا فی خوف او نعل او حاف او جناح" پہ
اصل کتب "جناح" لفظ نہ وو، غیات دالفظ دخلیفہ دغو شمالو دپارہ
پکین زیات کری۔

پنجم داچہ د عقل او شریعت د تقاضو مخالف وی۔ او د شریعت
قاعدے او اصول دھنے تکذیب کوی۔ یعنی دروغ ئے گئی۔ لکہ دفعہ آخری

حدیثونہ شو۔ یاد دے پشان نور روایتونہ نکہ "لَا تَأْكُلُوا الْبَطِيخَ
حَتَّى تَذُبُّهُمَا"

شپہم چہ پہ حدیث کبن دہہ داسے قیصے ذکر وی چہ د لید لو
سرہ تعلق لری، او حسی او واقعی وی۔ او کہ چرے داقیصہ رہنتیا
وے نو بیشمارہ خلقو پہ نقل کریوے، نکہ شوک داسے روایت اوکری
چہ دجے ورخ وہ خطیب پہ منہ ناست وو۔ خلقو مہ کری۔ اوخرن
ئے ترے اوویستہ۔ او حال داسے چہ ددے روایت کو کو نکہ صرف
یو کس وی بل شوک ئے روایت نکوی۔

اووم داچہ دلفظ و معنی رکاکت (کنز و الے) ددے حدیث پہ
دروغ کید و دلالت کوی) نکہ داسے روایت اوکری۔ چہ د عربیت
(صرف او نحوہ وغیرہ) دقاعدو مطابق نہ سمین ی۔ یائے معنی داسے
وی، چہ صفہ د نبوت د شان او عظمت مناسب نہ وی۔

اتم پہ ویروکی گناہ دین سخت وعید (دھکی) یا پہ معمولی شان
عمل باندے دیر غتہ وعدہ شہو، نکہ "من علی رکبتین فله سبعون
الف دار و فی کل دار سبعون الف بیت و لی کل بیت سبعون الف
سریں و علی کل سریں سبعون الف جاریۃ" داسے قسم حدیثونہ کہ
د ثواب متعلق وی او کہ د عذاب، دروغ وی۔

نہم داچہ پہ معمولی عمل باندے د عمرے او حج ثواب پکبن ذکر وی۔

(نکہ دفضا ملو پہ کتا ہونو کین چہ وی)

لسم داچہ پہ خہ کار باندے دیغیرانو ثواب پکین ذکر وی (یعنی
 کہ چا دا کار اوکری نو دیغیر ہومرہ ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا
 داچہ داویاویو پیغیرانو ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا پکین ددایے
 مرتبہ ذکر وی چہ دیغیر ہومرہ نہ زیات یا ورسہ برابر وی۔
 یوولسم داچہ پخپلہ ژبہ اقرار اوکری چہ مالہ خانہ حدیثونہ
 جوہر کردی۔ نکہ نوح بن ابی عصمتہ چہ دقرآن مجید دسورتونو
 پہ بارہ کینے لہ خانہ حدیثونہ جوہر کردی و، او بنہ نے
 مشہور او خوارہ کردی و۔ لکہ خٹکہ چہ دتفسیر بیضاوی دھرسوت
 پہ اخیر کین ذکر دی۔ اوکلہ چہ د نوح بن ابی عصمتہ نہ ددغہ حدیثونو
 دسنہ تیوس او شوق، نو اقرار نے اوکری، چہ ددغہ حدیثونو پہ جوہر وی
 کینیم بنہ ارادہ وہ (یعنی ماہہ نیکہ ارادہ جوہر کردی) او وجہ نے داوہ
 چہ خلق پہ نورو علمونو کین اختہ و، او دقرآن نہ غافلہ و۔ ما
 ددوی دترغیب او قرآن کریم تہ درانزدے کولود پارہ دا حدیثونہ
 جوہر کردی۔ چہ دقرآن مجید علوم حاصل کردی۔ او پہ تلاوت کینے
 مشغول شی، او حال دادے چہ ددغہ داغدر دگناہ نہ ہم زیات بد
 دے۔ لکہ چہ دقرآن مجید پہ فضیلت کین صحیح حدیثونہ موجود دی
 او دخلق دترغیب دپارہ پورہ دی۔ ددغہ شان دتاک او تہوہ

او د چلم په باره کښې د یر حدیثونه دکامنه جوړ کړې شوی۔ او د الفاظو او معنور کاکت (کزوری) د ظاهر دے۔

(خلاصہ بحالہ نافعہ ص ۲۹ تا ص ۳۱)

یوولسم باب

د تخریج د مطلب او د هغه د کتابونو په بیان کښې

تپوس : د تخریج لفظ د درس و تدریس په دوران کښې په مخه استعمالین دی ، د دے مخ مطلب دے ؟

جواب : ۱۔ (۱) تخریج په لغت کښې د دوو متضاد څیزونو په یو

ځای کېدو ته وائی۔ لکه قاموس (د لغت کتاب دے) واله وائی۔

”عامر قیه تخریج خصب و جذب“ یعنی هغه کال چه په هغه کښې (دو

څیزونه) ارزانی او قحط سالی چه شی۔ ”و ارض مخترجه نبتھانی مکان

دون مکان“ یعنی هغه زمکه چه د هغه په یو طرف و اښه او گیا هوی۔

او په بل طرف کښې د نوبی۔ ”خروج اللوح تخریجا“ ”کتب بعضا و

ترك بعضا“ یعنی د تختی په مخ حصه دے او ډیکل۔ او په نورو دے

په پښتو ده۔ ”والمخرج لونان من بياض و سواد“ او خراج تور او سپین

دواړو رنگونو ته وائی۔ (القاموس ج ۱ ص ۱۹۱، ۱۹۲)

(۲) تخریج د استنباط په معنی راغلی ، لکه په قاموس کښې دی۔

”الاستفراج والاخراج الاستنباط“ یعنی استفراج او اخراج دستیاب
 پہ معنی ہم راخی۔ نو تفہیل ہم پہ دے معنی راخی، او د تجربے او دمشق
 پہ معنی ہم راخی، پہ قاموس کین دی۔ ”خرجه فی الادب فتخرج“ یعنی
 ہفہ تہے دادب مشق او کوی، نو ہفہ ادب ایزدہ کوی۔ او ”خریج“
 وٹیلے کینی دمنقول پہ معنی، او ہفہ چاتہ وائی چہ علم او ہنرے ایزدہ
 کوی وی۔ او دا ظاہر خبر دہ چہ علم او ہنر بغیر دمشق نہ نہ حاصل پیرا۔
 (۳) دتوجیہ (دمسطل وجہ او علت بیانول) پہ معنی ہم راخی۔ لکہ وٹیلے کینی
 ”خرج المسئلة ای بین لها وجہا“ او دفقھاؤ یوے دے تہ اصحاب الفقہ
 وٹیلے کینی۔ ہم پہ دے وجہ مجتہدینو کوی مسئلے غیر مدلل (د دلیل د
 ذکر کولو بغیر) بیان کوی وی۔ دوئی دھنے وجہ او علتونہ یعنی دھنے نقلی
 او عقلی دلیلونہ بیانوی۔ او مخرج وتو او بنکارہ کید و تہ وائی، لکہ وٹیلے
 کینی ”هذا مخرجہ“ او د محدثینو دے قول ”هذا حدیث عرف مخرجہ“
 ای موضع خروجہ ”ہم دامطلب دلہ۔ او د حدیث عرف مخرجہ“ مطلب
 د حدیث سند او راویان دی۔ چہ دوئی پہ طریق سورہ دھن حدیث بنکارہ
 سورہ دے، لکہ وٹیلے کینی ”أخرجہ البخاری“ ہم پہ دے معنی کین
 استعمال پئی۔ یعنی امام بخاری دے حدیث مخرج ظاہر کوی، د حدیث
 د سند پہ ذکر کولو سورہ۔ نو معلومہ شوہ چہ مخرج د حدیث راویان او
 رجال دی، چہ د حدیث سند ورتہ ہم وٹیلے کینی۔ دکلام خلاصہ داشوہ،

چہ "اخراج او تخريج" د لحد ثینو پہ نیزد پہ یو معنی استعمالین ی، یعنی
مخرج ذکر کول یعنی د حدیث راویان ۔

د حدیثو عالمانو تخريج په در یو معنوکین استعمال کړید ۔

- (۱) د کتاب په ذریعہ خلقو ته حدیث بنکا ره کول، ابن الصلاح^۱ پخپل
کتاب "علو حدیث" بکن وائی "و للعلماء بالحدیث فی تصنیفه طریقتان
احدهما التصنیف علی الابواب وهو تخريج علی احکام الفقه وغیرها" ۲۲۵
د ابن الصلاح^۲ په دے قول بکن د "تخريج" نه د خلقو د پاره د فقہی احکام
یا که نورخه احکام پکین وی د هغه په لحاظ سره روایت کول مراد دی۔
(۲) د کتاب احادیث راویستل او هغه کتاب ته د نسبت کول که علامه
مناوی^۳ پخپل کتاب "تبع المصیث" بکن وائی "والقریج اخراج المحدث
الأحادیث من بطون الأجزاء والمشیخات والکتب ونحوها وعزوها
إلی من رواها من اصحاب الکتب والدواوین (۲۳۸/۷)

- (۳) د حدیث اصل مرجع او د کوم کتاب نه چه دا حدیث اخیستے شو
هغه ته نسبت کول که علامه مناوی^۴ پخپل کتاب "فیض القدير" بکن
د علامه سیوطی^۵ د دے قول "وبالفت فی تخريج القریج" لاند ه کی
"بمعنی اجتهدت فی تهذیب عزو الأحادیث إلی مخرجیها من أئمة الحديث
من الجوامع والسنن والمسانید فلا اعزو إلی شیئ منها الا بعد التفتیش
من حاله وحال مخرجیه ولا اکتفی بعزوة إلی من لیس من اهله" یعنی ما

داگو شمس کړیدے چه حدیثونه د حدیث هغه عالمانو ته نسبت کړم، چا
 چه د احادیثو نه جرحه کړیدي۔ خواه د اضعیفین د جوامعو مصنفین وی او که
 دستنو او مسانیدو۔ او نسبت هله کووم کله چه د دغه مصنف او د
 حدیث دروی په باره کښ لټون او کړم۔ او کووم خلق چه د دے فن (حدیث)
 ماهر نه دی، هغوی ته نسبت نه کووم۔

د تخريج اصطلاحی مطلب | نن سبا چه د تخريج کوم اصطلاحی مفهوم
 په باره کښ بحث کېږي۔ هغه دا دے، چه حدیث په سند سه نقل کول۔
 بیا دے د ابنودل چه د احادیث په کوم کتاب کښ دے۔ او که ضرورت وی نو
 د حدیث مرتبه (چه ضعیف دے او که قوی) بیانول۔ د حدیث د ماخذ نه مراد
 هغه کتابونه دی چه حدیث په هغه کښ موندل شوی۔ لکه وائی "أخرجه البخاری
 فی صحیحه" یا "أخرجه الطبرانی فی معجمه" یا "أخرجه مالک فی موطاه"
 د حدیثو په باره کښ د هغایي د پاره کوم کتابونه چه بیکلې شوی۔ د صرف
 د حدیثو دجه کولو د پاره بیکلې شوی، د نورو علمونو د پاره نه دی۔ او هغه
 طور پکښ حدیث ذکر شوی وی۔ دا رنل کتابونه اصلی ماخذ نه دی۔

(اصول التخریج ودراسة الأسانید ص ۹۰ تألیف دکتور محمود طمان)

د احادیثو د تخريج د پاره بیکلې شوی مشهور کتابونه

پټوس :- د حدیثو د تخريج د پاره چه کوم کتابونه بیکلې شوی، کوم کوم دی ؟
 جواب :- د حدیثو عالمانو د حدیث د تخريج په حقله کښ کتابونه بیکلې

دی آپہ ہفتے کبھی چہ کوم مشہور دی ، ہندہ دلتہ ذکر کوڈم ۔

(۱) تخريج احاديث "الہذب" (چہ دایو اسحاق شیرازی کتاب دے) محمد موسیٰ الخازمی
۵۸۳ھ یکے ۔

(۲) تخريج احاديث "المختصر البکیر" (از ابن حاجب) تالیف محمد بن احمد بن
عبد الہادی المقدسی (۵۷۴ھ)

(۳) نصب الراية فی تخريج احاديث الہدایہ (از شیم مرغینانی) تالیف عبد اللہ
بن یوسف الزبیلی (۵۷۲ھ)

(۴) تخريج احاديث الکشاف (از زمخشری) تالیف حافظ زبیلی ۔

(۵) البدور النیر فی تخريج الاحادیث والامار الواضحة فی الشرح الکبیر (از رافعی)
تالیف عمر بن علی الملقن (۵۸۰ھ)

(۶) المفتی عن حل الاسفار فی الاسفار فی تخريج حافی الاحیاء من الآثار، تالیف
عبد الرحیم بن الحسین العراقی (۵۸۰ھ)

(۷) تخريج الاحادیث التي یثیر اليها الترمذی فی کل باب "و فی الباب" ۔
تالیف حافظ عراقی ۔

(۸) کشف النقاب عما یقولہ الترمذی فی الباب، تالیف مولانا الدكتور
حبیب اللہ مختار مدظلہ ۔

(۹) التلخیص الحکیر فی تخريج احاديث شرح الوجیز البکیر (از رافعی) تالیف
أحمد بن علی بن عبد المستقلانی (۵۸۵ھ)

(۱۰) الدراية في تخريج احاديث الهداية، تالیف ابن حجر۔

یہ دسے خبرہ خان پوہہ کول پکاری دی، چہ ”دراية“ دحافظ ابن حجرؒ حثہ مستقل تالیف او تصنیف نہ دے، بلکہ داد زیلیؒ ”د نصب الراية“ خلاصہ دہ۔ دومرہ فرق لری۔ چہ زیلیؒ کوم حدیثوۃ دحنفی مذهب او دہدائے دمصنف پہ قائلہ کنی ذکر کری، حافظ ابن حجرؒ ہفہ صفا حذف کری او پرینی ٹے دی۔ او دشافعی مذهب دتائید دپارہ ٹے احادیث او آثار راوری دی۔ امام زیلیؒ چہ د ”احادیث المصنوم“ پہ عنوان سورہ یعنی دجانب مقابل حدیث ذکر کری و، حافظ صاحب ہم ہفہ اصل کرخونی دی۔ فاصح اللہ عنہ۔

(۱۱) تحفة الراوی فی تخريج احادیث ایضاوی۔ تالیف عبدالعرف ابن علی المناوی (۱۰۴۱ھ)

(اصول التخریج والدراسة ص ۱۸۳ تا ۱۹۰)

دولسم باب

دراویانو د طبقو د مرتبو پہ بارہ کنی

تیوس ۱۔ حافظ ابن حجرؒ چہ ”تقریب التہذیب“ کنی دراویانو دپارہ دضعف او قوت پہ اعتبار سرہ مرتبہ ذکر کری دی، ہفہ کوئے کوئے دی؟
جواب ۱۔ حافظ صاحب پہ دغہ کتاب کنی دراویانو دولس مرتبہ

ذکر کیدی ، او هذر دادی ۔

(۱) **اوله مرتبه** | د صحابه کرامو دده ، د اسماء انجبال پر کتابونو کین د

برکت د پاره ذکر شوی دی ۔ او د هغوئ د صحابیت تصریم شویده (په دوئی
دجره شخاعتبار نشته ، لکه چه "الصحابه کلهم عدول" اتفاق خبر ده (ترمذی))

(۲) **دویمه مرتبه** | د هغه راویان دی چه د اسم تفضیل یعنی د "افعل" په صیغه

سره د دوئی ملحه او تعریف شوی وی ۔ لکه "او ثق الناس" او یا "په
اظاظو کین صفت مکرر (خوخله) ذکر شوی وی ، لکه "ثقة ثقة" او
یا "صفت د معنی په اعتبار سره مکرر ذکر شوی وی ، لکه "ثقة حافظ"

(۳) **درېم مرتبه** | هغه راویان دی چه په ... تعریف کین د یو صفت ذکر

شوی وی ۔ لکه "ثقة" یا "متقن" یا "ثبت" یا "عدل"

(۴) **څلورمه مرتبه** | هغه راویان چه د دوی په مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی او په "صدوق" یا "د باس به" یا "لیس به باس" سره ورته

اشاره شوکا وی ۔

(۵) **پنځمه مرتبه** | هغه راویان چه د څلورمه مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی ، او په "صدوق شیئ الحفظ" یا "صدوق یوم" یا "له او هام" یا

"میطلی" یا "تغیر یا خبر" ورته اشاره شوکا وی ۔ او د دوئی سره

هغه راویان هم ملحق دی ۔ په چا چه د څه بدعت تحت تکید نه وی ۔

لکه شیعه کیدل یا قدری کیدل ، یا فاجی کیدل ، یا مرجیه او یا جمی کیدل ۔

(۶) شپس مرتبہ | هغه راویان دی چه نہ هئوئی نه دیں کم روایات شوی وی۔ خود اسے شہ خبر پکڑ نه وی چه دهه په وجه منو ئے حدیث پر پینوئ
فلن۔ اوس که متابع ئے موجود وی، نو په "مقبول" سره او که متابع
تے نه وی، نو په "لین الحدیث" سره ورته اشارہ کین ی۔

(۷) اووه مرتبہ | هغه راویان چه روایت خورتے دیں و خلقو کړے
وی۔ خو توثیق ئے نه وی شوے (یعنی چاورته ثقہ نوی ویلے) دوئی ته د
"ستور" او "مجهول الحال" په لفظ اشارہ کین ی۔

(۸) اکمه مرتبہ | هغه راویان چه د چا معتبر سری نه ئے توثیق نه وی
ذکر شوے۔ (چا معتبر محدث ورته ثقہ نوی ویلے) خود ضعیف اطلاق
پر ے شوے وی (یعنی چاورته ضعیف ویلے وی) اگر که د ضعیف کیدو
وجه ئے بهمه (پته) وی۔ دوئی ته د ضعیف په لفظ سره اشارہ کین ی۔

(۹) نهمه مرتبہ | هغه راویان چه دیو کس نه زیات تر ے نه چاروا
کړے وی او نه ئے چا توثیق کړے وی۔ دوئی ته د مجهول "په لفظ
سره اشارہ کین ی۔

(۱۰) لسمه مرتبہ | هغه راویان چه چائے توثیق هم نوی کړے۔ او د
د شہ عیب په وجه سره ورته ضعیف ویلے شوے وی۔ دوئی ته د
"متروک" یا "متروک الحدیث" یا "واهی الحدیث" یا "ساقط" په لفظ
سره اشارہ کین ی۔

(۱۱) یوولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ پہ ہغوی دروغو وٹیلو
تہمت ۔ تکیدے وی۔

(۱۲) دولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ دہغوی پہ بارہ کن د "کذب"
او "وضع" لفظ استعمال شوے وی۔ یعنی پہ دروغو وٹیلو اولہا
د حدیث پہ جوہو مشہور وی۔

فائدہ ۱۔ در راویانو د مرتبو د بیان پہ ضمن کن د تعدیل اوچرے
الفاظ ہم معلوم شول، مکہ "ثقة ثقة" د "ثقة" نہ زیات قوی دے۔
او "ثقة حافظ" د "ثقة" سرہ پہ مرتبہ کن برام دے۔ او د "صلوق"
او "لا بأس بہ" او یا "یسی بہ یاس" د "ثقة" د مرتبہ نہ کم دے۔ او دا
ہم معلومہ شوہ، چہ "کذب" او "وضع" الفاظ د "ثقة" یا "کذب" نہ
زیات سخت دی۔ او د "راوی للحدیث" لفظ د "مجهول" د لفظ نہ زیات
سخت دے۔ او د "ضعیف" لفظ د "متون" او "مجهول الحال" د
لفظ نہ زیات سخت دے۔ (تقریب التہذیب طبع مجتہبی ص ۲۱۲)

تیسرے ۱۔ در راویانو طبقات خودی ؟
جواب ۱۔ طبقات پہ دولس قسم دی، او تفصیل دے۔
(۱) اولہ طبقہ | دصایہ کرامی طبقہ د ۵۔ سر د دے چہ دروغ

پہ مرتبو کن دیو بل نہ فرق دے۔

(۲) دویمہ طبقہ | کبار تابعین مکہ سعید بن المسیب وغیرہ۔

(۳) دریکہ طبقہ | تابعینو میں سے طبقہ نکہ ابن سیرینؒ اور
حسن بصریؒ وغیرہ۔

(۴) ثلوثہ طبقہ | داد دریکہ طبقہ سے میلاد دی۔ اکثر روایات
سے دیکارو تابعینو نہ وی۔ نکہ زہریؒ اور قتادہؒ وغیرہ۔

(۵) پنجمہ طبقہ | صفار تابعین چہ یو یادوہ صحابہ سے لیدنی
وی۔ اور دیعضو پکنی د صحابہ کرامو نہ سماع ثابتہ نہ وی۔ نکہ
اعمشؒ وغیرہ۔

(۶) شپنمہ طبقہ | دپنٹے طبقہ سے معاصروں (زمانہ سے یوہ وی) خو
ملاقات سے یو صحابی سے ہم ثابت نہ وی۔ نکہ ابن جریجؒ وغیرہ۔

(۷) اوومہ طبقہ | کبار اتباع تابعین نکہ امام مالکؒ اور سفیان ثوریؒ وغیرہ
(۸) ائمہ طبقہ | دتبع تابعینو میں سے طبقہ، نکہ ابن عیینہؒ اور
ابن علیہؒ وغیرہ۔

(۹) نہمہ طبقہ | صفار تبع تابعین نکہ یزید بن ہارونؒ اور امام شافعیؒ
اور ابو داؤد طیالسیؒ اور عبد الرزاقؒ وغیرہ۔

(۱۰) لسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کو لوہہ طبقہ چہ د
تابعینو سے سے ملاقات نوی شوے۔ نکہ امام احمد بن حنبلؒ وغیرہ۔

(۱۱) یوولسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کوئی میں سے طبقہ، نکہ
مسجد بن یحییٰ دہلیؒ اور امام بخاریؒ وغیرہ۔

(۱۲) دولسمه مرتبه | د تبع تابعینو نه روایت کوونکی وړوکه

طبقه، لکه امام ترمذی وغیره. (تقریب التهذیب بزيادة لمیسرة ص ۳)

تپوس ۱- د مرتبو او طبقاتو په منځکې فرق څه ده؟

جواب ۱- مرتبه د جرح او تعدیل او د ضعف او قوت په اعتبار

سره وی، او طبقه د خپل القرون په اعتبار سره وی، چه کوم راوی د

صحابه کرامو سره متعلق ده. او کوم یو د تابعینو سره، او کوم یو د

تبع تابعینو سره. که د ورته طبقه نه وی او که د منځو څه نه او که د لوړو

نه. او یا په تبع تابعینو د شاگردانو سره تعلق ده.

خاتمه

د محدث او د حدیث شریف د طالب د آدابو په بیان کین

د محدث آداب | مستحب د ادبی - چه د محدث عمر تر څلویښتو

کالو رسیده وی. ځکه چه په دغه عمر کین ید فی او روحانی ټول قوتونه

جړ شوی وی. او عقل پوښ شوی وی. پیغمبر علیه السلام هم چه

د څلویښتو کالو شونو نبوت ورته میلاؤ شو. خو ابن الصلاح په

”علوم الحدیث ص ۲۲“ کین وائی، چه د څلویښتو کالو د عمر شرط د هغه

چا د پاره ده، چه د حدیث په علم کین څه ښه تجربه نوی. او همیچر

خبره داده، چه هر کله د حدیث د بیانولو قوت پکین پیدا شی. او د

خلق ورتہ حاجت وی، نوکہ خُوان وی بیا ہم ورلہ پکار دی، چہ بیان
کری۔ مگرہ امام مالک خُوان وُو، او د حدیث بیاتول نے شروع کری وُو۔
امام شافعی ہم پہ خوانے مکن د شرعی علوم و خوردول شروع کری وُو۔
محدث لر دتولو نہ ممکن کوم شے چہ لازم او ضروری دے۔ ہنہ
اخلاص صفائیت او تقویٰ دہ۔

(۲) اکہ چہ دوبرہ یو ہاوالی تہ اوری، چہ حافظہ نے کار نہ ورکوی۔
او د حدیث د متنونو اختلاط (گڈ و پکڈل) او د سندونو دگڈ وڈ
کیدلو خطرہ پیدا شی۔ نو پکار دی چہ د تدریسی نہ لاس اوچت کری
او دا خبرہ ہم دعتت او دمزاج او طبیعت سرہ تعلق لری۔ نگلہ چہ دیر
خلق دایے وی چہ ترسلو کالو اوری، او بیائے ہم قول قوتو نہ پر
خائے وی۔ اوزائل شوی نوی۔

(۳) د اہم مستحب دی، چہ کہ حق قرے دعی یاد علم پر لحاظ سرہ
اوچت وی، او یا ورسرہ یو شان وی، دہنہ پہ ممکن وحدیث نہ بیانوی۔
(۴) دغہ شان پہ دایے بنارکبن چہ پہ ہنے کبن ددہ نہ غت محدث
وی، او خلقو تہ حدیث میانوی، ہلتہ د ہم حدیث نہ بیا نوی۔

(۵) کہ چرے ددہ نہ غت محدث ناست وی، اولہ دہ نہ د حدیث پختہ
اوشی، نو پکار دی۔ چہ دغہ مشراونوی محدث تہ اشارہ اوکری، چہ لہ
ہنوی نہ نے او پوسٹی۔

(۷) حوڪ د بے اخلاصی پہ وجه سرہ د حدیثونہ محرومہ كول نہ دی پکار،
کیدیشی چہ اللہ تعالیٰ د ہفہ نیت سمہ کری۔

(۸) پکار دی، چہ خلقوۃ د حدیث پہ رسولو او تعلیم ورکولو کتب
حرصانک وی۔

(۹) پکار دی، چہ د حدیث د بیانولو د پارہ د امام مالکؒ طریقہ اختیار
کری، ہلہ چہ بہ د حدیثو بیانولو تہ کیناستو، نو اول بہ ئے اودس نوکری،
بیابہ د درس پہ خاکے کیناستو ہزیرہ بہ ئے گو منہ کرہ، خوشبوئی بہ ئے
اوکولہ او پہ وقار او ہیبت سرہ بہ داسے کیناستو، لکہ چہ پیغمبر علیہ السلام
پہ پخیلہ پہ مجلس کین موجود وی، بہ ولایت بہ ئے حدیث نہ بیانول، او چلتی
بہ ئے ہم نہ کولہ، او کہ چاہہ د حدیث پہ مجلس کین آواز زیات او چت
کری نو ہفہ بہ ئے منع کولو۔

(۱۰) پکار دی چہ ہر طرف شاکی دانو او اوریدونکی تہ منہ کری۔ او
(لکہ خون دن مانے د طالبانو پہ شان) حدیث د زر زر نہ وائی۔ بلکہ رو
رو د بے لولی، د پارہ د دے چہ ہر حوڪ د حدیثی پہ الفاظو پوہد
شیء او معنی ئے معلومہ کری۔

(۱۱) د اہم مستحب دی، چہ د حدیثو د درس شروع د دل سے لوستوکی
پہ لوستو سہ او کری، چہ آواز ئے خوبزوی او کہ چہ لوستونکے
عبارت پوو کری، نو محدث د اول بسم اللہ او وائی، بیابہ د اللہ تعالیٰ

جداوشا آووائی، او بیا د پد پیغیر علیه اسلام او نورو پیغبرانو درو د
شریف اووائی

(۱۱) د اہم مستحب دی، چه کله خپل استاذ ذکر کړی نو پکار دی، چه
دهغه تعریف او کړی. د سلفوهم د ا طریقہ وه، (مؤمن پشانے نه چه
نہ منہ د سبق نه مخکین اولس منہ د سبق نه روستو د استاذ
غیبت او کړی)

(۱۲) ټولو طالبانو ته د آواز در سولو د پاره پکار دی، چه په یو دنه
او اوچت ځای ته که کرسټی باندے کیږی. او که داسے نشی کیدے نو
په ولارے د حدیث بیان کړی (او یا د لود د اسپیکر استعمال کړی)

د حدیث د طالب علم آداب

(۱) طالب علم له پکار دی، چه د هر څه نه مخکین په عاجز ځی سره الله تعالی ته
مخ کړی. او د سبق د پاره د توفیق او اسانۍ سوال او کړی، پکار
دی چه بڼه خاښته اخلاق ځی وی. او د هر مقدار هم دومره پوره
ده چه یادولے ځی شی.

(۲) پکار دی، چه د فرصت وخت غیبت او کټی، د ټولو نه اول و
د حدیث علم زده کړی. (داسے نه که مؤمن د زمانے د خلقو پشان چه په
غوبرونو کوټی شی او په متر ځی روڼد شی او یو ځل چرته لوهغه هم په شل

دیرش صنفو باندے پہ پنٹلس منہ کین تیرشی۔

(۳) پکار دی چه دخیل بنار داهتقد عالم نہ چه سندے عالی وی
او پہ پرہیزکاری او تقویٰ کین دتو لو نہ زیات وی۔ اول یدھنہ
نہ حدیث و اوری۔ اوکلہ چه دخیل بنار د محدثین نہ اوزکاری۔ نو
دحدیث د اوردلو دپارہ ید بل خائے نہ سفر اوکری اولہ یدشی۔ د
حدیث د امامانو ہم داطریقہ دہ۔

(۴) دسفر تکلیفونہ او عیش و عشرت ید حدیث پہ حاصلو کین رکوت
نہ ہکرخوی۔

(۵) دھر قسمہ حدیث چه و اوری، او یادے کری۔ کہ د عمل سر تعلق
نری نو عمل د پرے اوکری محکمہ چه د عمل د علم زکاۃ دے۔

(۶) پکار دی چه دقوم استاذ نہ حدیث اوری، دھنہ تعظیم او احترام
کوی، محکمہ چه داد علم احترام او عزت دے۔ د استاذ سر د خیرے
نہ او بردوی۔ محکمہ چه ہنہ پہ دے باندے خنہ کینری۔ دین خلہ دایے
اوشی چه د استاذ خفکان د علم نہ د محرومید و سبب چورشی۔

(۷) پکار دی چه دخیلو کارونی پہ بارو کین د استاذ نہ مشورو واخلی۔
او کہ فائدہ ورتہ اوری، نو نوریتہ ید ہم دھنہ مشورو ورتہ کری۔

(۸) داخیال ید نکوی، چه داخو خانا نہ دھنہ پہ لحاظ سر یاد مرئیے او
یا دلسب پہ لحاظ سر لاندے دے، او دایے دھیا او نکبہ ہوجہ

سرہ دفعہ استاد نہ د حدیث اوریدل پس پندی د ادیکوی۔ پکار دی، چه
د استاد سختی او غصہ پر داشت کری۔

(۹) پکار دی چه په کومو احادیثو د استاد یغیاد دے، او ضروری،
هغه د اول وادری، او د غیر ضروری راویانو د کثرت په وجه د
هسته نه ضائع کری۔

(۱۰) هر جز یا کتاب چه اوړی، پکار دی، چه پوره دے و اوړی۔ بغیر
خه ضرورت نه خه اوریدل او خه پرېښودل نه دی پکار (که موږو
چه د موطا او سنن نسائی او ابن ماجه نه صرف مخکه کوو)

(۱۱) د حدیث صرف اوریدل کافی ندي، بلکه د خپلو اوریدلو مشو
حدیثونو ضعف او صحت او معنی او فقه د ښه او پیژنی، او خان
د پېه پوهه کری۔ تر دے چه اعراب او لغت او دفعه حدیثو
اسماء الرجال نه د هم خان ښه واقف کری۔

(۱۲) د علم د حاصلولو په دوران کېن د په دے طریقہ عمل او کری۔

① اول د صحیح بخاری او صحیح مسلم و اوړی۔

② بیا د سنن ابی داؤد، سنن ترمذی، سنن نسائی او سنن ابن ماجه۔

③ بیا د سنن کبری للبیہقی او شرح معانی الآثار للطحاوی۔

④ بیا د مسانید، لکه مسند احمد بن حنبل وغیرہ۔

⑤ پکار دی چه د تاریخ د پاره، تاریخ البکیر للبخاری، او تاریخ

ابی خیمه په مطالعه کینی اوساتی -

⑤ اود "جرح او تعدیل" دپاره "کتاب الجرح والتعدیل" لابن ابی حاتم کوی -

⑥ اود مشکل نومونو دپیش نډلو دپاره د ابن ماکولا کتاب

دخان سره ساتی -

⑦ د غریب الحدیث دحل دپاره د محدث کجراتی "مجمع البحار" او

د ابن اثیر "نهاية" کافی ده -

⑧ حدیث د دخپل وس مطابق کم وائی - چه په مطلب

رسیدل ښه آسان وی -

(ملخص از "الملاصدة فی اصول الحدیث" تالیف

حسین بن عبداللہ الطیفي از سنه ۱۴۰۳ تا ۱۴۰۴)

الحمد لله چه نن ذکرل په ورځ دمازنگر په څلور بجې دجمادی الثانی په دویم
تاریخ ۱۳۱۵هـ او دنومبر په اووم تاریخ ۱۹۹۴ء ددے کتاب دترجے
نه فارغ شوم - فله الحمد اولا و آخراً و باطنا و صلی علی خین
خلقه محمد وآله و صحبه اجمعین و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین
آمین یا رب العالمین -

وکتبه

ابویوسف محمدولی درویش غفرله
الأستاذ بجامعة العلوم الإسلامية
علامه بنوری تاؤن کراتشہ

۲ - ۶ - ۱۳۱۵هـ

۷ - ۱۱ - ۱۹۹۴ء

او دتقر ثانی نه داتوار په ورځ د شوال په اولسم تاریخ ۱۳۱۵هـ
بمطابق ۱۹ مارچ ۱۹۹۵ء اوزکار شوم - فله الحمد اولاً و آخراً و باطناً
و باطناً و صلی الله تعالی علی سید الانبیاء والمرسلین وآله و صحبه اجمعین
و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین - وکتبه

ابویوسف محمدولی درویش غفرله

۱۴ / ۱۰ / ۱۳۱۵ھ

۱۹ / ۳ / ۱۹۹۵ء

فهرس مراجع

مصنف	نام كتاب
شيخ عبد الحق محدث دهلوی	① مقدمه شرح سفر السعادة
شاه عبد العزيز محدث دهلوی	② عجاله نافعہ
" " "	③ بستان المحدثين
علامه طيبي شارح مشکاة	④ الخلاصة في اصول الحديث
علامه ابن حجر عسقلانی	⑤ شرح غيبة الفكر
" " "	⑥ تقريب التهذيب
علامه علي قاري الهروي	⑦ شرح شرح النخبة
دكتور محمود الطحات	⑧ تيسير المصطلح
" " "	⑨ اصول التفریع والدراسة
علامه ظفر احمد عثمانی	⑩ قواعد في علوم الحديث
علامه شبير احمد عثمانی	⑪ مقدمه فتح الملهم
عبد الكريم مراد وعبد المحسن العباد	⑫ من اطيب المنم في علم المصطلح
امام جلال الدين سيوطی	⑬ تدريب الراوی
المحدث البهنودی	⑭ معارف السنن
عمر بن محمد بن فتوح الدمشقی	⑮ المنظومة البيقونية
علامه ابن الصلاح	⑯ علوم الحديث

آسان اصولِ حدیث

”اسعی الحشیہ“ اصول حدیث کے موضوع پر حضرت مولانا
 محمد انور بدخشانی صاحب زید مجدہم کی مختصر و جامع فارسی تالیف
 ہے جس کی افادیت کے پیش نظر مولانا مفتی محمد ولی درویش
 نے پشتو زبان میں ”الحمد لامیث“ کے نام سے اس کا ترجمہ فرمایا
 تھا، جسے اردو قالب میں ڈھالنے کی ایک کوشش کی گئی ہے۔

اردو ترجمہ

محمد عمران ولی

جامعۃ العلوم الاسلامیہ
 علامہ بنوری ٹاؤن، کراچی

اسلامی کتب خانہ

علامہ بنوری ٹاؤن، کراچی 021-4927159